

ตอน 4: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?

1

บทสรุป

เรื่องเกี่ยวกับนิพพาน

บทที่ 10

คุณค่าและลักษณะพิเศษที่พึงสังเกตเกี่ยวกับนิพพาน

1. จุดหมายสูงสุดของชีวิตเป็นสิ่งที่อาจบรรลุได้ในชาตินี้

นิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นภาวะที่มนุษย์สามารถประจักษ์แจ้งได้ในชีวิตปัจจุบันนี้เอง เมื่อเพียรพยายาม ทำตัวให้พร้อมพอ ก็ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า ดังมีคุณลักษณะอย่างหนึ่งของนิพพานว่าเป็น “สนุทฎฐิก” (เห็นชัดได้เอง, ประจักษ์ได้ในชีวิตนี้) และ “อกาลิก” (ไม่จำกัดกาล, ไม่ขึ้นต่อเวลา)¹ และท่านได้แสดงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ไว้เพื่อให้บรรลุนิพพานได้ในภพธรรม คือ ในชาตินี้² จึงมีพุทธพจน์ตรัสยืนยันว่า

“เราย่อมกล่าวกันว่า: บุรุษผู้เป็นวิญญู ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิก เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อเขาปฏิบัติตามคำสั่งสอน ก็จักประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริกโดยชอบต้องการ อันเป็นจุดหมายของพรหมจรรย์ เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว (โดยใช้เวลา) เจ็ดปี...หกปี...ห้าปี ฯลฯ หนึ่งเดือน...ถึงเดือน...เจ็ดวัน”³

2. นิพพานเป็นจุดหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้ ไม่จำกัดชาติชั้น หนิงชาย

บุคคลทุกคน เมื่อมีฉันทะ เพียรพยายาม มีความพร้อมแล้ว ก็สามารถบรรลุนิพพานได้ ไม่มีข้อจำกัดว่าจะต้องเป็นคนชาติชั้นวรรณะใด มีฐานะอย่างไร ยากจน มั่งมี เป็นหญิงหรือชาย เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต มีพุทธภาษิตแห่งหนึ่งว่า

“ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้นชื่อว่าทิศไม่มีภัย รถชื่อว่ารถไร้เสียง ประกอบด้วยล้อคือธรรม มีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกัน ธรรมรถนั้น เราบอกให้ มีสัมมาทิฐินำหน้าเป็นสารดี บุคคลใดมียานเช่นนี้

¹ อ.ต.ก.20/495/202 (สนุทฎฐิก มีความหมายเท่ากับทิฏฐธมมิก ได้ เช่น พุททก.อ.137; สุตต.อ.1/88; พึงดู อ.ป.ญจก.22/34/42 และฎีกาแห่งอังคตตรนิกาย อังโณ มงค.ล.2/20 ด้วย)

² เช่น ส.น.16/46/22 = 267/139 = ส.บ.17/302/199 = ส.สพ. 18/244/177; อ.จ.น.ว.ก.23/205/365; 255/475.

³ ที.ปา.11/31/58; ดูประกอบ วินย.4/12/16; ม.ม.12/326/330; ม.ม.13/401/372 (ดูพุทธพจน์ในตอนว่าด้วย เจตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ ประกอบด้วย เพราะล้วนกล่าวถึงการประจักษ์ในภพธรรม; นอกจากนั้นพุทธพจน์เกี่ยวกับ สติปฏิฐานก็แสดงความไว้คล้ายกัน; ดู ที.ม.10/300/351; ม.ม.12/151/126.

จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่อมใช้ยานนั้น (ขับไป) ถึงในสำนักแห่งนิพพาน”¹

พระพุทธเจ้าทรงยินยอมให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี ทั้งที่สภาวะทางสังคมไม่อำนวย ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าหญิงบวชในธรรมวินัยแล้ว ก็สามารถประจักษ์แจ้งโลกุตระธรรมตั้งแต่โศคาปัตติผลถึงอรหัตตผลได้เช่นเดียวกับชาย²

ครั้งหนึ่ง พระโสมาภิกษุณี เข้าไปนั่งพักอยู่ ณ โคนไม้ต้นหนึ่งในป่า มารประสงค์จะแกงสิ่งหลอกจึงเข้ามากล่าวคาถาว่า

“สถานะซึ่งทนอยู่ไต่ยากเป็นที่เหล่าฤาษีพึงลู่ถึง สตรีมีปัญญาแค่สองนิ้ว ย่อมไม่อาจบรรลุได้”

พระเถรีนั้นตอบว่า

“ความเป็นหญิงจะเกี่ยวอะไร ในเมื่อใจทั้งมันคิ ในเมื่อญาณเป็นไปอยู่แก่ผู้เห็นแจ้งธรรมอย่างถูกต้อง, ผู้ใดยังมีความยึดถืออยู่ว่า เราเป็นหญิง หรือเราเป็นชาย หรือยังมีความรู้สึกค้างใจอยู่ว่าเรามีเราเป็น มารจึงควรจะพุกกับเขาผู้นั้นไค”³

ในแง่ของความเป็นชาวบ้านและชาววัด หรือคฤหัสถ์กับบรรพชิต ก็มีพุทธพจน์ว่า

“เราไม่สรรเสริญการปฏิบัติผิด ไม่ว่าของคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม, คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ปฏิบัติผิดแล้ว เพราะข้อที่ปฏิบัติผิดนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่เป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้น (ญายะ) ให้สำเร็จไค; เราสรรเสริญการปฏิบัติชอบ (สัมมาปฏิบัติ) ไม่ว่าของคฤหัสถ์ หรือบรรพชิตก็ตาม, คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ปฏิบัติถูกแล้ว เพราะข้อที่ปฏิบัติถูกคองนั้นเป็นเหตุ ย่อมเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จไค”⁴

และมีพุทธพจน์ตรัสถึงความหลุดพ้นของคฤหัสถ์กับบรรพชิตว่า

“เราไม่กล่าว(ว่ามี) ความแตกต่างอะไรเลย ระหว่างอุบาสกผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้กับภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วตลอดร้อยปี คือ วิมุตติ กับ วิมุตติ เหมือนกัน”⁵

¹ ส.ส.15/144/45

² วินย.7/515/323

³ ส.ส.15/526-7/189; พุ.เถรี.26/437/451

⁴ ม.ม.13/710/650; เทียบ ส.ม.19/68-69/23

⁵ ส.ม.19/1633/516; ข้อความว่า คือวิมุตติกับวิมุตติเหมือนกัน พระไตรปิฎกแปลฉบับภาษาไทยว่า “คือหลุดพ้นด้วยวิมุตติเหมือนกัน” ทั้งนี้เพราะบาลีฉบับอักษรไทยเป็น ยทิท วิมุตติยา วิมุตตุนติ ส่วนฉบับอักษรพม่าและอักษรโรมันเป็น ยทิท วิมุตติยา วิมุตตินติ แต่ข้อความนี้มีใน อ.จ.ป.ญจก.22/31/35 ด้วย และที่นั่นพระไตรปิฎกภาษาไทยแปลไปอีกอย่างหนึ่ง, พึงดูไขความของอรรถกถาด้วย (ส.อ.3/403; อ.จ.อ.3/22) และในอรรถกถานั้นว่า วิมุตตินี้หมายถึง อรหัตตผลวิมุตติ; อย่างไรก็ตามคัมภีร์รุ่นมิลินทปัญหาเป็นต้นมา (ตั้งแต่ราว พ.ศ.500) กล่าวว่าคฤหัสถ์บรรลุอรหัตตผลต้องอุปสมบทในวันนั้น มิฉะนั้นจะต้องปรินิพพาน (มิลินท.300); ปัญหาว่าเมื่อเป็นคฤหัสถ์บรรลุนิพพานได้แล้วจะบวชทำไม ดู มิลินท.316.

เรื่องชาติขึ้นวรรณะ นับว่าเป็นปัญหาใหญ่ในชมพูทวีป จึงมีพุทธพจน์ตรัสย้ำเรื่องนี้บ่อย ๆ ดังตัวอย่างเรื่องหนึ่ง เป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพราหมณ์ชื่อเอสการี คัดมาบางตอนดังนี้

พราหมณ์ : ท่านพระโคกมผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติทรัพย์ไว้ 4 อย่าง...(คือ) บัญญัติการภิกษาจารให้เป็นทรัพย์ประจำตัวของพราหมณ์...บัญญัติศูกับแสลงให้เป็นทรัพย์ประจำตัวของกษัตริย์...บัญญัติกสิกรรมและการเลี้ยงโคให้เป็นทรัพย์ประจำตัวของแพศย์...บัญญัติเกี่ยวและไม้คานให้เป็นทรัพย์ประจำตัวของศูทร...พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติทรัพย์ไว้ 4 อย่างดังนี้ ท่านพระโคกมผู้เจริญจะครีตว่าอะไรในเรื่องนี้?

พระพุทธเจ้า : แน่ะพราหมณ์ ชาวโลกทั้งหมดพร้อมใจกันอนุญาตข้อตกลงนี้ไว้แก่พราหมณ์ทั้งหลายว่า (ขอพราหมณ์ทั้งหลาย) จงบัญญัติทรัพย์ 4 ประการเหล่านี้เถิด กังนี้หรือ?

พราหมณ์ : มิใช่เช่นนั้น ท่านพระโคกม

พระพุทธเจ้า : แน่ะพราหมณ์ เปรียบเหมือนบุรุษยากไร้ ไม่มีอะไรเป็นของตน เป็นผู้ขี้คน, คน(พวกหนึ่ง) เอาก้อนเนื้อขึ้นแขวนให้แก่เขาผู้ไม่มีความปลอดภัย โดยบอกว่า นี่แน่พอมหาจำเริญ เธอกินเนื้อนี้เสีย และจ่ายเงินค่าเนื้อมา กังนี้ฉันใด พวกพราหมณ์ก็ฉันนั้น ย่อมบัญญัติทรัพย์ 4 อย่างเหล่านี้แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น โดยไม่ได้รับความยินยอม

นี่แน่พราหมณ์ เราย่อมบัญญัติอริยโลกุตตรธรรม ว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของคน(ทุกคน) ฯลฯ แน่ะพราหมณ์ ท่านจะเห็นเป็นประการใด (สมมติว่า) ชัคคิยราช ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว รับสั่งให้บุรุษชาติต่าง ๆ กัน 100 คนมาประชุมกันว่า มาเถิดท่านทั้งหลาย ในบรรดาท่านทั้งหลายนั้น ผู้ใดเกิดจากตระกูลกษัตริย์ จากตระกูลพราหมณ์ จากตระกูลเจ้า ผู้นั้นจงเอาไม้สัก ไม้สาละ ไม้สน ไม้จันทน์ หรือไม้ทับทิม มาทำเป็นไม้สีไฟ จงก่อไฟ ให้ความร้อนปรากฏ; มาเถิดท่านทั้งหลาย ในบรรดาท่านทั้งหลายนั้น ผู้ใดเกิดจากตระกูลจันฑาล จากตระกูลพราน จากตระกูลช่างสาน จากตระกูลช่างรด จากตระกูลคนเทษยะ ผู้นั้นจงเอาไม้รางสุนัข ไม้รางสุกร ไม้รางย้อมผ้า หรือไม้ละหุ่ง มาทำเป็นไม้สีไฟ จงก่อไฟ ให้ความร้อนปรากฏ; นี่แน่พราหมณ์ ท่านเห็นเป็นประการใด ไฟที่คนผู้เกิดจากตระกูลกษัตริย์ จากตระกูลพราหมณ์ จากตระกูลเจ้า เอาไม้สัก ไม้สาละ ไม้สน ไม้จันทน์ หรือไม้ทับทิม มาทำเป็นไม้สีไฟก่อขึ้น ให้ความร้อนปรากฏ ไฟนั้นเท่านั้นหรือจึงจะมีเปลว มีสี มีแสง และสามารถใช้ทำกิจที่พึงทำด้วยไฟได้, ส่วนไฟที่คนผู้เกิดจากตระกูลจันฑาล จากตระกูลพราน จากตระกูลช่างสาน จากตระกูลช่างรด จากตระกูลคนเทษยะ เอาไม้รางสุนัข ไม้รางสุกร ไม้รางย้อมผ้า ไม้ละหุ่ง มาทำเป็นไม้สีไฟ ก่อขึ้น ให้ความร้อนปรากฏ ไม่มีเปลว ไม่มีสี ไม่มีแสง ไม่สามารถใช้ทำกิจที่พึงทำด้วยไฟได้เช่นนั้นหรือ?

พราหมณ์ : มิใช่เช่นนั้น ท่านพระโคกมผู้เจริญ...ไฟทั้งหมดนั้นแหละมีเปลว มีสี มีแสง และไฟทั้งหมดใช้ทำกิจที่พึงทำด้วยไฟได้

พระพุทธเจ้า : ฉะนั้นเหมือนกันแล ท่านพราหมณ์ บุคคลแม้หากออกบวชเป็นอนาคาริกจากตระกูลกษัตริย์ และเขาอาศัยธรรมวินัยที่ศกาคคประกาศแล้ว เป็นผู้..มีสัมมาทิฎฐิ ก็ย่อมเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอกพันให้สำเร็จได้, แม้หากออกบวชเป็นอนาคาริกจากตระกูลพราหมณ์...จากตระกูลแพศย์...จากตระกูล

ศูทร และเขายาศัยธรรมวินัยที่ตกคตประกาศแล้ว เป็นผู้...มีสัมมาทิฐิ ก็ยอมเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทาง รอคผันให้สำเร็จได้”¹

3. นิพพานอำนาจผลที่ยิ่งกว่าล้าพังความสำเร็จทางจิตจะให้ได้

การบรรลุนิพพาน แม้จะอาศัยความสำเร็จทางจิต (เจโตวิมุตติ) คือ ฌานสมาบัติ เป็นพื้นฐานบ้าง ไม่มากก็น้อย และผู้บรรลุนิพพานก็มีความเกี่ยวข้องกับความสำเร็จทางจิตนั้นอยู่เรื่อย ๆ ในการดำเนิน ชีวิต แต่นิพพานก็เป็นภาวะต่างหากจากความสำเร็จทางจิตเหล่านั้น เป็นความหลุดพ้นแม้จากความสำเร็จ ทางจิตเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ประจักษ์แจ้งต่อเมื่อสามารถก้าวล่วงความสำเร็จทางจิตไปได้ มีข้อควรสังเกต เกี่ยวกับผลพิเศษของการบรรลุนิพพานคือ

1) ทำให้เกิดความหลุดพ้นขั้นสุดท้ายที่เด็ดขาด ล้นเชิง ชนิดที่เป็นธรรมชาติธรรมดา ไม่ถอยกลับ เช่น ในทางจริยธรรม มีความไม่เห็นแก่ตัวที่แท้จริง ชนิดที่เป็นผลซึ่งเกิดขึ้นเอง เป็นอาการของการที่ ได้ทำลายความยึดมั่นในตัวตนลงได้ ด้วยปัญญาที่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งไม่น่าและไม่อาจจะ เข้าไปยึดถือผูกพันเอาไว้กับตัวตนได้ ในเมื่อเป็นอาการที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ความไม่เห็นแก่ตัวนั้น จึงทำได้โดยไม่ต้องฝืน ไม่ต้องอาศัยกำลังจิต ไม่ต้องอาศัยการยึดอันหนึ่งเพื่อปล่อยหรือให้หลุดออกจาก อีกอย่างหนึ่ง เช่น ไม่ต้องอาศัยความยึดมั่นในอุดมคติ ความอุทิศตัวให้แก่สิ่งประเสริฐที่ศรัทธาอย่างสุด จิตสุดใจ ความข่มหรือระงับกิเลสด้วยกำลังสมณะหรือวิปัสสนาระหว่างปฏิบัติธรรม และความโน้มดิ่ง ตี๋มต่ำในภาวะแห่งฌานสมาบัติ เป็นต้น

2) ในการที่จะประจักษ์แจ้งนิพพานนั้น ไม่ว่าผู้ปฏิบัติจะได้บรรลุความสำเร็จทางจิตไว้แล้วสูงเพียง ไດก็ตาม เขาจะต้องหลุดพ้นจากความติดใจพอใจในผลสำเร็จทางจิตนั้น มองเห็นสภาวะของผลสำเร็จนั้น ตามแนวทางของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ก้าวล่วงความผูกพันกับผลสำเร็จเหล่านั้นไปได้ก่อนจึงจะบรรลุ นิพพานได้ อย่างไรก็ตาม การข้ามพ้นไปได้นั้นแหละ กลับเป็นส่วนเติมเต็มของความสำเร็จทางจิต หรือ เป็นความพ้นไปได้ ชนิดที่ช่วยทำให้สมบูรณ์

— ผลสำเร็จทางจิตเท่าใดก็ตามที่ตนเคยได้ไว้แล้ว ผู้บรรลุนิพพานสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด เช่น ใช้เป็นที่พักผ่อนหาความสุขยามว่างอย่างที่เราเรียกว่า *กัญฐธรรมสุขวิหาร* เป็นการนำเอาฌานสมาบัติ มารับใช้การดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นต้น

— ทำให้ผลสำเร็จทางจิตที่เคยได้ไว้แล้ว ซึ่งตามปกติก็อาจเสื่อมถอยได้ กลายเป็นภาวะไม่เสื่อม ถอย

— เพิ่มความสามารถและขยายวิสัยแห่งการเสวยผลสำเร็จทางจิตให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น ถ้าเดิม เคยได้ถึงสมาบัติ 8 เมื่อบรรลุอนุคามิผลหรืออรหัตตผลแล้ว ก็สามารถก้าวต่อไปถึงสัญญาเวทียัตนิโรธ

3) ความสำเร็จทางจิตอาจระงับกิเลสและความทุกข์ไว้ได้เป็นเวลายาวนาน แต่ก็ยังไม่เด็ดขาด

¹ เอลุการีสูตร, ม.ม.13/665-670/614-622

กิเลสและความทุกข์กลับฟื้นขึ้นได้ นับว่าเป็นของชั่วคราวเพราะเป็นวิธีข่มหรือทับไว้ หรือฝากฝังใจไว้กับสิ่งอื่น แต่การบรรลุนิพพานทำให้กิเลสและความทุกข์นั้นสูญสิ้นไปโดยเด็ดขาด เพราะขุดหรือถอนทิ้งด้วยปัญญา และสิ่งที่ดับไปในการประจักษ์แจ้งนิพพานนั้นก็เป็นการดับเฉพาะสิ่งที่ชั่วร้าย ได้แก่ตัวรุ่นและเหตุให้รุ่นต่าง ๆ เช่น ดับโลภะ โทสะ โมหะ ดับตัณหา ดับภพ ดับทุกข์ ดับอวิชชา มิได้ดับอะไรที่เป็นสิ่งดีงามเลย และเมื่อดับสิ่งชั่วร้ายแล้ว ก็กลับมีคุณลักษณะที่ดีเด่นขึ้นมาแทน อย่างชนิดเป็นไปเองตามธรรมดา นอกเหนือจากความสุข คือ การดำเนินชีวิตด้วยปัญญาและการบำเพ็ญกิจด้วยกรุณา ซึ่งเป็นสิ่งที่ล้าพังความสำเร็จทางจิตไม่อาจให้เกิดขึ้นได้ ดังนั้น ผู้ประจักษ์แจ้งนิพพานอย่างเดียว แม้จะไม่ได้ความสำเร็จทางจิตที่สูงส่ง ก็ยังประเสริฐกว่าผู้ที่ได้มานสมาบัติอย่างสูง แต่ไม่ประจักษ์แจ้งนิพพาน

4) การบรรลุนิพพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในตัวมนุษย์ถึงขั้นพื้นฐาน เปลี่ยนจิตใจ เปลี่ยนลักษณะความคิด เปลี่ยนบุคลิกภาพ มีโลกทัศน์และชีวทัศน์อย่างใหม่ มีระบบพฤติกรรมมั่นคง ทั้งนี้เพราะมีความเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจที่สำคัญ 2 ด้าน คือ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น และความเชื่อถือ อันเป็นเรื่องทางด้านอวิชชาและปัญญาอย่างหนึ่ง และความรู้สึกเกี่ยวกับคุณค่าหรือการสนองความต้องการ อันเป็นเรื่องทางด้านตัณหาและฉันทะอีกอย่างหนึ่ง ทั้งสองด้านนี้สัมพันธ์กันแต่อาจแยกพูดได้คนละระดับ

เมื่อเด็กชาย ก. ถูกเรียกตัวมาพบครู ข. ถ้าเขาเข้าใจว่า ครู ข. กำลังหาความผิดและคิดลงโทษเขา เด็กชาย ก. อาจกลัวตัวสั่น แต่ถ้ารู้ว่าครู ข. ใจดีเรียกมาแนะนำด้วยเมตตา เขาอาจมีอาการสงบและอบอุ่นใจ คนที่มักมองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู กับคนที่มักมองเห็นคนอื่นเป็นมิตร ก็ย่อมมีความรู้สึก มีบุคลิกภาพ และพฤติกรรมต่างกัน คนผู้หนึ่งเชื่อและอยากได้เพชรสายฟ้าที่เขาว่าซ่อนอยู่ที่ถ้ำแห่งหนึ่งในภูเขากลางป่าตามลายแทง เขาอาจยอมลงทุนอย่างมากมาย ยอมเสี่ยงชีวิต ตลอดจนอาจถึงกับเข่นฆ่าคนอื่น ๆ หลายคนยอมใช้เวลามากมายค้นหาเพชรนั้น แต่คนอีกผู้หนึ่ง ไม่อยากได้ ไม่สนใจแม้เพียงจะหันมาฟังเขาเล่าเรื่องราวของเพชร มนุษย์ปุถุชนปรารถนารูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะที่พึงใจ เขายอมตื่นตื่นฝันใฝ่เอาใจจดจ่อ และทำการต่าง ๆ เพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้นมาเสพเสวย และเขาเข้าใจว่าเขาสามารถครอบครองเป็นเจ้าของสิ่งเหล่านั้นได้จริง สุขทุกข์ของเขาก็ขึ้นอยู่กับการได้หรือไม่ได้และความผันผวนแปรปรวนของสิ่งเหล่านี้ ส่วนผู้บรรลุนิพพานแล้วมองเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะของธรรมดาแห่งธรรมชาติ ไม่เห็นอะไรที่จะเอาตัวตนเข้าครอบครองซ่อนขึ้นไว้ได้ มองเห็นสิ่งทั้งหลายกว้างพ้นออกไปจากการเพ่งจ้องหาเวทนาที่จะเสพเสวย มองเห็นการที่จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไปตามความสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริง การที่จะตื่นตื่นฝันใฝ่ใจจดจ่อวิ่งวุ่นไปกับการแสวงหาสิ่งเสพเสวยเหล่านั้นจึงไม่มี ความเข้าใจความสัมพันธ์ของตนกับสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สิน ผู้คน ธรรมชาติ และชีวิตของตน เปลี่ยนไปเป็นอย่างใหม่ ความรู้สึกเกี่ยวกับคุณค่าของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วย ก็เปลี่ยนไปนำไปสู่บุคลิกภาพและระบบพฤติกรรมอย่างใหม่ที่เรียกว่าลอยพ้นจากโลกธรรม หรือถึงอยู่ในโลก แต่ไม่ติดโลก ไม่เปราะเปื้อนโลก โลกฉาบทาไม่ได้ ภาวะหลุดพ้นและเกิดความเปลี่ยนแปลงในชีวิตเช่นนี้ ยาก

จะพรรณนา ท่านจึงมักบรรยายด้วยคำอุปมา เช่นว่า เหมือนพื้นใช้หยาบยวสร้างมา เย็นลงได้หายร้อน ขับสิ่งหมักหมมออกหมดแล้ว หลุดจากบ่วง พ้นจากเครื่องผูกมัด ขึ้นฝั่งได้ ข้ามถึงฝั่งที่ปลอดภัย น้ำใสสงบ เป็นต้น อุปมาเหล่านี้หลายข้อมีลักษณะร่วมในแง่ที่ว่า แสดงภาวะเดิมซึ่งติดขัดวุ่นวายไม่สะดวก ต้องมีวาระวนกับการดิ้นรนปกป้องและทรงตัวเอง ได้รับความสุขจากการผ่อนบรรเทาทุกข์ภัยไปได้คราวหนึ่ง ๆ จำกัดตัวและจำกัดความสนใจอยู่กับสถานการณ์แห่งการดิ้นรนของตนในขอบเขตอันคับแคบ นิพพานเป็นความเปลี่ยนแปลงหรือพ้นจากภาวะเช่นนั้นไปสู่ความเป็นอิสระ เป็นไทแก่ตน สามารถยับยั้งย้อนเคลื่อนไหวได้อย่างคล่องตัวตามปรารถนา ไม่ต้องมีห่วงกังวลกับการปกป้องรักษาตัวตน อยู่ในภาวะปลอดโปร่งโล่งไปได้ทั่วและมองเห็นกว้างไกล ข้ออุปมาเหล่านี้บางข้อใช้กับภาวะที่เป็นผลสำเร็จทางจิตได้ด้วย แต่กระนั้นก็ยังมิข้อแตกต่างคือความสำเร็จทางจิตให้เกิดผลอย่างนี้ได้เพียงชั่วคราว

5) เป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่งที่จะพยายามแสวงหาความหมายและจุดหมายของชีวิตที่สูงส่ง ยิ่งไปกว่าเพียงการเกิดมาหาอารมณ์เสวยแล้วก็จากโลกไป บางครั้งมนุษย์อาจถูกความจำเป็นทางวัตถุหรือความดิ้นรนในการดำรงชีวิตบีบคั้นให้ลืมหรือลืมมองหาความหมายเช่นนั้นไปชั่วคราว แต่พอมีโอกาสบ้าง มนุษย์อย่างน้อยบางกลุ่มบางพวกก็ต้องหันมาแสวงหา และในเมื่อยังข้ามไม่พ้นความสงสัย มนุษย์ก็จะต้องหันมาพะวงเรื่องนี้กันเรื่อยไป ดังนั้น ลัทธินิยมหรืออุดมการใดก็ตามซึ่งมุ่งแต่สนองความเป็นอยู่ดีทางวัตถุอย่างเดียว ไม่หาที่ให้อใจลง หรือหาที่ให้อใจลงไม่ได้ ลัทธินิยมหรืออุดมการเช่นนั้นชื่อว่า มีช่องว่างกว้างใหญ่อยู่ในตัว ขาดความสมบูรณ์ ไม่อาจสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอ ตามสำนักพระพุทธศาสนาว่า การสนองความต้องการของมนุษย์เพียงแค่นั้นก็ฐฐฐฐมีกัตตะอย่างเดียวหาพอไม่ จำจะต้องให้มีสัมปรายิกัตตะและปรหมัตตะด้วย เมื่อพูดในแง่นี้ ทั้งนิพพานก็ดี ความสำเร็จทางจิตอย่างอื่น ๆ ก็ดี คือส่วนเติมเต็มที่ช่วยแก้ปัญหาที่นั้น อย่างไรก็ดี ระหว่างความสำเร็จทางจิต กับนิพพาน ความสำเร็จทางจิต ยังจัดอยู่ในระดับสัมปรายิกัตตะ คือประโยชน์หรือจุดหมายที่ล้าลึกเลยหน้าออกไปจากภฏฐฐฐฐมีกัตตะ เป็นระดับถัดออกไป หรือชั้นรอง ยังจะต้องก้าวต่อไปอีกสู่ขั้นสุดท้ายคือนิพพาน ซึ่งเป็นปรหมัตตะหรือจุดหมายสูงสุด อันเป็นความสมบูรณ์ที่แท้จริง

จุดที่มักเขวหรือเข้าใจพลาดเกี่ยวกับนิพพาน

1. ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น

กระบวนธรรมฝ่ายก่อทุกข์ อาจเรียกชื่อตามองค์ธรรมที่เป็นตัวการสำคัญว่า กระบวนธรรมฝ่ายอวิชา-ัตถหา ส่วนกระบวนธรรมฝ่ายดับทุกข์ ก็อาจเรียกชื่อตามองค์ธรรมที่สำคัญว่า กระบวนธรรมฝ่ายวิชา-วิมุตติ ถ้าเรียกอย่างง่าย ๆ ฝ่ายแรกคือ ไม่รู้จึงติด ฝ่ายหลังเป็น พอรู้ก็หลุด ในฝ่ายอวิชา-ัตถหา นั้น องค์ธรรมที่เป็นขั้วต่อซึ่งพาเข้าไปหรือนำไปสู่ชาติภพ ก็คือ *อุปาทาน* ที่แปลว่า ความถือมั่น ความยึดมั่น หรือความยึดติดถือมั่น ส่วนในฝ่ายวิชา-วิมุตติ องค์ธรรมที่เป็นขั้วต่อซึ่งพาออกไปหรือ

เป็นจุดแยกออกจากสังสารวัฏฏ์ ได้แก่ นิพพิทา แปลกันว่า ความหน่าย คือหมดใคร่ หายอยาก หรือ หายติด องค์ธรรมสองฝ่ายนี้มาจับคู่ตรงข้ามกันเป็น อุปาทาน กับนิพพิทา อุปาทาน เกิดจากอวิชชาที่ไม่รู้จักสิ่งนั้น ๆ ตามสภาวะที่แท้จริง เปิดทางให้ตัณหาอยากได้ใคร่จะเอามาครอบครองเสพเสวย แล้วเอาตัวตนเข้าผูกพันถือมั่นถือหมายว่าต้องเป็นอย่างนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ ที่เรียกว่าอุปาทาน ส่วนนิพพิทา เกิดจากความรู้อำนาจสิ่งที่เคยยึดติดถือมั่นไว้ นั้นตามสภาวะ ว่ามีข้อเสียข้อบกพร่องไม่ปลอดภัยอย่างไร ๆ เป็นสิ่งที่ไม่น่าและไม้อาจจะเอาตัวเข้าไปผูกพันไว้ แล้วเกิดความหน่าย หมดความเพติดเพติดจิตใจ ออยาก จะผละออกไปเสีย จะเห็นว่าอุปาทานเกิดสืบเนื่องมาจากอวิชชา ความไม่รู้สภาวะ ส่วนนิพพิทาเกิด จากความรู้เข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งท่านมีศัพท์เฉพาะให้ว่า *ยถาภูตญาณทัสสนะ*

ข้อที่พึงยำในที่นี่ก็คือ การที่นิพพิทาจะเกิดขึ้น หรือการที่จะถอนทำลายอุปาทานได้นั้น เป็นเรื่องที่เกิดจากความรู้อำนาจเข้าใจ คือเมื่อรู้เข้าใจสภาวะแล้วนิพพิทาก็เกิดเอง อุปาทานก็หมดไปเอง เป็นเรื่องของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย หรือภาวะที่เป็นไปเองตามเหตุปัจจัยของมัน¹

บางที่เราสอนกันว่า จงอย่ายึดมั่นถือมั่น หรือว่า อย่ายึดมั่นกันไปเลย หรือว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่น เสียเท่านั้น ก็หมดเรื่อง² การสอนเช่นนี้เป็นสิ่งที่ดี และควรสอนกัน แต่พร้อมนั้นก็จะต้องระลึกถึงหลักการที่กล่าวแล้วข้างต้นด้วย คือจะต้องพยายามให้ความที่จะไม่ยึดมั่นนั้นเกิดขึ้นโดยถูกต้องตามทางแห่งกระบวนการ มิฉะนั้นก็อาจกลายเป็นการปฏิบัติผิดพลาดและมีโทษได้ โทษที่จะเกิดขึ้นนี้คือ ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น การปฏิบัติด้วยความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นนั้น ย่อมก่อให้เกิดโทษได้ เช่นเดียวกับการกระทำด้วยความยึดมั่นโดยทั่วไป

สมมติว่า มีห่อของอยู่ห่อหนึ่ง ห่อด้วยผ้าสีสวยงามเรียบร้อยเป็นอย่างดี วางไว้ในตู้กระจกที่ปิดใส่กุญแจไว้ ชายผู้หนึ่งเชื่ออย่างสนิทใจว่าในห่อนั้นมีของมีค่า เขาอยากได้ ใจจดจ่ออยู่ แต่ยังไม่เอาไม่ได้ เขาพะวงพะวงวุ่นวายอยู่กับการที่จะเอาของนั้น เสียเวลาเสียการเสียงานมาก ต่อมามีคนที่เขานับถือมาบอกว่า ในห่อนั้นไม่มีของมีค่าอะไร ไม่น่าเอา และการที่เขาอยากได้อยากเอาพะวงวุ่นวายอยู่นั้นไม่ดีเลย ทำให้เกิดความเสียหายมาก ใจหนึ่งเขาอยากจะทำคำบอกของคนที่น่าถือ และเขาก็เห็นด้วยว่าการพะวงวุ่นวายอยู่นั้นไม่ดีมีโทษมาก แต่ลึกลงไปเขาก็ยังเชื่อว่า คงต้องมีของมีค่าเป็นแน่ เมื่อยังเชื่ออยู่เขาก็ยัง

¹ ยถาภูตญาณทัสสนะ เป็นความรู้ชัดต่อที่ตัดแยก ยังไม่ใช่ความรู้ขั้นสุดท้ายที่เรียกว่าวิมุตติญาณทัสสนะ; เป็นธรรมคาที่ว่า เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้ว นิพพิทาก็เกิดตามมาเอง ดู อ.จ.ทสก.24/2/2; อ.จ.เอกาทสก.24/209/336; ดู พุทธพจน์สรุปที่ว่า เมื่ออวิชชาจางคลาย วิชชาเกิด ก็ไม่ยึด ที่ ม.ม.12/158/135; รู้แต่ไหนจึงจะเลิกยึดถือ เช่นที่ ม.อ.14/41/40.

² พุทธพจน์หนึ่งที่ว่าอันมากเกี่ยวกับความไม่ยึดมั่นคือ “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย” แปลว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น หรือ สิ่งทั้งปวงไม่อาจยึดมั่นไว้ได้ (ม.ม.12/434/464; 438/469; ส.สพ.18/96/62; ส.ม.19/58/90); อภินิเวส เป็นไวพจน์หนึ่งของอุปาทาน (เช่น อภ.วิ.35/312/200)

ถือมันบ้างไม่ได้หรือ ตอบว่าได้ และควรอยู่ เพราะเพียงมองเห็นโทษของความยึดมั่นก็นับว่าเป็นประโยชน์แล้ว แต่ข้อสำคัญจะต้องมีสติรู้ระลึกไว้ว่า นี่เราอยู่เพียงในขั้นของความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นเท่านั้น เมื่อจะทำอะไรอาจบอกตัวเองว่า เราจะทำการนี้ด้วยความไม่ยึดมั่น พร้อมนั้นก็ระลึกไว้ด้วยว่าเราจะทำไปตามเหตุตามผล ไม่หลงไปตามความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นนั้น พยายามทำการด้วยปัญญาด้วยความรู้ความเข้าใจให้มากที่สุด เพียงเท่านี้ก็จะเป็นการกระทำที่เป็นคุณ ผลดีที่จะได้ในระดับนี้ก็จะเป็นการฝึกตน เป็นการปูพื้นฐานสำหรับความไม่ยึดมั่นที่แท้จริงต่อไป และผลเสียจากการกระทำที่เลยเถิดเกินไปหรือมากเกินไป หรือหลอกตัวเองก็จะไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเข้าใจผิดเห็นไปว่า นี่แหละคือความไม่ยึดมั่น ก็จะผิดพลาดเกิดผลเสียได้ทันที

ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นนี้ มิใช่มีเฉพาะในด้านดีเท่านั้น มีตัวอย่างผู้จะเอาไปใช้ในทางชั่วร้ายด้วย เช่นผู้ที่พูดว่า สิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตน ชีวิตคนเป็นเพียงขั้น 5 มาประกอบกันเข้า ไม่มีอะไรจะพึงยึดถือ ไม่มีนาย ก. ไม่มีนาง ข. เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะฆ่าจะฟันใครก็ไม่มีความเป็นต้น นี่คือตัวอย่างของการที่ผู้มีกิเลสยกเอาสภาวะธรรมขึ้นมาเป็นข้ออ้างสำหรับการกระทำด้วยความยึดมั่นถือมั่นของตน ถ้าไม่มีความยึดมั่นในคนที่จะถูกฆ่า ถ้าไม่มีเจตนายึดมั่นที่จะจงมุงร้ายต่อเป้าของการกระทำ จะมีการยกศีลธรรมขึ้นตัดผ้าหรือฟุ้งใส่ได้อย่างไร การกระทำอย่างนี้เป็นเพียงการกระทำด้วยความยึดมั่นถือมั่นอย่างรุนแรงเท่านั้นเอง

อนึ่ง ขอย้อนไปกล่าวถึงความเทียบเคียงข้างต้น ความจริงระหว่างความเทียบเคียงสองตอนข้างต้นนั้น ยังมีตอนแทรกกลางได้อีกตอนหนึ่ง กล่าวคือ ชายผู้อยากได้ห่อของที่เขาเชื่อว่ามีของมีค่านั้น เมื่อคนที่เขานับถือบอกเขาว่าในห่อนั้นไม่มีของมีค่าอะไร มีแต่เศษผ้าเศษขยะ และได้ชี้แจงเหตุผลเล่าถึงความเปิ่นมาของห่อของนั้น ว่าเขาได้เห็นของตั้งแต่ก่อนเอาเข้าห่อ ตลอดถึงว่าห่อของนั้นมาอยู่ที่นั่นได้อย่างไร ด้วยเหตุผลหรือความประสงค์อะไร เมื่อชายนั้นมองเห็นเหตุผลแจ่มชัดตามคำชี้แจงของคนผู้นั้นแล้ว อาจเชื่อสนิทด้วยความมั่นใจในเหตุผลว่าในห่อนั้นไม่มีของมีค่าอย่างแน่นอน ความเชื่อด้วยความมั่นใจในเหตุผลอย่างนี้ ย่อมมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของชายผู้นั้นได้มาก แม้ว่าเขาจะยังไม่หมดความยึดมั่นถือมั่นโดยสิ้นเชิง เหมือนอย่างความเทียบเคียงในตอนที่สอง แต่ก็เหลือเพียงเยื่อใยที่นับว่าน้อย ต่างจากความเทียบเคียงในตอนหนึ่งอย่างมาก ความเทียบเคียงในตอนแรกนี้ เปรียบได้กับระดับจิตหรือระดับความรู้และความคิดของพระอริยบุคคลชั้นต้น ๆ คือ พระโสดาบัน ถึงอนาคามี ซึ่งอยู่กลางระหว่างปุถุชนกับพระอรหันต์¹

¹ พึงอ้างเรื่อง รู้แต่ยังไม่หลุดพ้น คือรู้ขั้นเหตุผลยังไม่ประจักษ์ จึงยังไม่หลุดพ้นสิ้นเชิง ตามหลักพุทธพจน์ที่อ้างแล้วในตอนว่าด้วยหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน (เช่น ส.ข.17/296-7/196; ม.ญ.12/401-2/433-4) พระอนาคามีแม้จะละสักกายทิฐิได้แล้ว แต่ก็ยังไม่หมดอัสสมิมานะ และตัณหาที่ประณีตก็ยังเหลืออยู่บ้าง พุคอย่างภาษาง่าย ๆ ว่า แม้จะเลิกวาดภาพตัวกูแล้วแต่ความรู้สึกที่ฝังลึกว่า นี้กู นี้ของกู ก็ยังล้างไม่หมด (ดู ส.น.16/274/144; ส.ข.17/226/156)

ตัวอย่างในชีวิตประจำวันที่เราจะเห็นได้ง่ายในเรื่องนี้ เช่น ความประหม่า และความกลัว คนที่ประหม่าบางคน ทั้งที่โดยเหตุผลก็ไม่เห็นมีอะไรน่าจะประหม่า ก็อดประหม่าไม่ได้ บางทีถึงกับโกรธว่าตนเองว่าจะประหม่าทำไม แต่ก็บังคับไม่ให้ประหม่าไม่ได้ หรือคนขลาด แม้อยู่ในที่ปลอดภัย ตนเองก็มองเห็นตามเหตุผลว่าไม่มีอะไรที่ต้องกลัว และก็คิดว่าถึงมีอะไรก็จะไม่กลัว แต่พอได้ยินเสียงเสื่อร้องหรือเสียงสัญญาณภัย ก็สะดุ้ง หรือสั่นสะท้าน หรือตัวเย็นวาบ บังคับตัวเองไม่ได้ ภาวะเช่นนี้มีไซจะถอนได้เพียงด้วยความคิดตามเหตุผล แต่จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่าความเข้าถึง

2. ลักษณะที่ชวนให้สับสนหรือหลงเข้าใจผิด

มนุษย์ปุถุชนทั่วไปมีชีวิตที่วุ่นวายกับความเป็นอยู่ด้านกาย ความเป็นไปทางวัตถุ เรื่องราวและเหตุการณ์ที่มักเครียดและร้อนรม เมื่อพบปรากฏการณ์ที่เห็นว่าพ้นวิสัยกาย เห็นอวัตถุ และลักษณะอาการที่สงบเย็นดูลึกซึ้ง อันเห็นว่าเป็นผลสำเร็จทางจิต เป็นภาวะที่แปลกสะกด ก็รู้สึกประทับใจได้ง่าย และเพราะขาดความรู้พื้นฐานทางด้านจิตใจ ก็ไม่สามารถแยกแยะพิจารณาว่าอันไหนเป็นอย่างไร จึงหลงเอาผลสำเร็จต่างระดับต่างประเภทมาสับสนปนเปกัน อย่างว่าแต่ปุถุชนสามัญผู้เข้ามาเห็นเข้ามาเกี่ยวข้องกับจะหลงเลย แม้แต่ตัวผู้ปฏิบัติได้ผลสำเร็จเหล่านั้นเองก็หลงสับสนได้มาก ดังนั้นความรู้ที่จะจำแนกให้ถูกต้อง หรืออย่างน้อย การมีความเข้าใจพื้นฐานที่จะให้มีสติยังพิจารณาไตร่ตรองเสียก่อนจึงมีประโยชน์ที่จะช่วยป้องกันความหลงผิดและการปฏิบัติพลาด พร้อมทั้งผลเสียอื่น ๆ ที่จะเกิดตามมา

ผู้ที่ได้ฤทธิ์ มีอิทธิปาฏิหาริย์ ก็ทำให้คนซึ่งนิยมในทางศักดิ์สิทธิ์อัศจรรย์ .ซึ่งชมว่าคงเป็นผู้บรรลุธรรมสูงสุด ผู้เฝ้ทางวิเวก เมื่อได้ไปทำความเพียรอบรมจิตอยู่ในที่ห่างไกลอันสงัด แม้เพียงได้ดื่มด่ำในรสวิเวก ยังไม่บรรลุคุณธรรมพิเศษอะไร ก็มีท่วงที่สงบเยือกเย็นชวนเลื่อมใส ยิ่งถ้าได้บรรลุผลของสมณะได้ฉานสมาบัติ ก็ยิ่งลึกซึ้งมั่นคงน่าเชื่อถือมากขึ้น ทั้งตนเองก็อาจเคลิ้มใจไขว้เขวเอาสมณะเป็นวิปัสสนา บางทีก็ปล่อยความคิดแล่นเลยไปว่าตนได้ประสบอริยผลแล้ว ส่วนท่านที่ปฏิบัติทางด้านวิปัสสนา บางทีก้าวไปไกลถึงวิปัสสนาสุข ซึ่งเป็นอุปกิเลสของวิปัสสนา แต่ไปชะงักหลงผิดเสียว่า นั่นเป็นนิพพาน ครั้นคนทั้งหลายเห็นลักษณะอาการสงบลึกซึ้งเลื่อมใสพากันยกย่อง ก็ลุ่มหลงลอยไป ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นข้อที่ควรระวัง การที่ระวังนั้นมีไซเพื่อจะให้คอยระวังสงสัย หรือคอยหาทางจับผิดดูถูกดูแคลนกัน เพราะยอมเป็นการสมควรที่จะแสดงความเลื่อมใสแก่ผู้นำเลื่อมใส แต่การรู้ไว้แบบนี้ จะเป็นเครื่องช่วยให้ได้รับประโยชน์ตามที่ถูกที่ควร พอเหมาะพอดีกับระดับของประโยชน์ที่สิ่งนั้นมีให้หรือสามารถให้ได้ ไม่หลงเลยไปจากประโยชน์จนกลายเป็นโทษ ไม่ชวนกันลุ่มหลงทั้งฝ่ายผู้ปฏิบัติและผู้เลื่อมใสการปฏิบัติ พวกกันจมดิ่งลงในลัทธิฤาษีชีไพรหรือมิจฉาปฏิบัติอื่น ๆ

3. ความสุขกับความพร้อมที่จะมีความสุข

ความสุขเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นยิ่งในทางจริยธรรม และพระพุทธศาสนาก็สนับสนุนให้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภาวะที่จะเสวยความสุขได้ในระดับต่าง ๆ มากมายหลายระดับ โดยเฉพาะเน้นให้พยายามบรรลุความสุขประเด็นด้านในที่ไม่ต้องอิงอาศัยอำภิส ซึ่งมีประโยชน์ในทางจริยธรรมมาก (กามสุขไม่จำเป็น

ต้องสนับสนุน เพราะคนคอยแต่จะหมกมุ่นกันเกินพออยู่แล้ว) แต่กระนั้นก็ไม่สนับสนุนให้ติดพันในความสุขชนิดใด ๆ เลย¹ ยิ่งกว่านั้น พุทธศาสนาสอนใจการสร้างความพร้อมที่จะมีความสุข หรือการทำตนให้พร้อมที่จะมีความสุข มากยิ่งกว่าการสร้างภาวะแห่งการเสวยสุขต่างระดับต่างประเภทนั้นเสียอีก ภาวะพร้อมที่จะมีความสุขนี้ เมื่อบรรลุถึงแล้ว ผู้บรรลุสามารถเลือกเสวยความสุขระดับต่าง ๆ ที่ตนเองสร้างไว้ก่อนแล้วได้ตามที่พอใจ อนึ่ง ภาวะพร้อมที่จะเสวยสุขนี้ เป็นความสุขเองด้วยในตัวและเป็นความสุขที่เหนือกว่าสุขอื่นทั้งหมด ทั้งนี้ เพราะมันไม่มีสิ่งที่เป็นเชื้อมูลของความทุกข์เหลือติดอยู่เลย และเพราะการที่ไม่มีเชื้อทุกข์เหลืออยู่นี้เอง จึงกลับทำให้ผู้บรรลุสามารถเสวยความสุขอย่างอื่นได้อย่างดีโดยสมบูรณ์ คือทำให้ความสุขเหล่านั้นไม่เป็นทางก่อกวนทุกข์แก่ผู้เสวยมันหรือผู้ใดอื่นได้อีก ภาวะพร้อมที่จะเสวยสุขซึ่งเป็นความสุขด้วยในตัวของมันเองนี้ คือลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของนิพพาน

ปัญหาสำคัญเกี่ยวกับนิพพาน

1. นิพพานกับอัตตา

ปัญหาที่ว่า ในขั้นสุดท้าย พระพุทธศาสนายอมรับว่ามีอัตตาหรือไม่, การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ชั้นที่ 5 ไม่ใช่อัตตา จะเป็นการชี้แนะให้เราหันไปรู้จักสิ่งอันนอกเหนือจากชั้นที่ 5 ออกไป ซึ่งเป็นอัตตาที่แท้, ตลอดจนว่านิพพานเป็นอัตตาใช่หรือไม่ มีข้อควรทำความเข้าใจโดยย่อ ดังนี้

1. ความเชื่อถือและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับอัตตาหรืออาตมันั้น มีมูลรากเกิดจากภวตัณหา คือความอยากความปรารถนาที่จะมีอยู่คงอยู่ตลอดไป จากภวตัณหานั้น จึงทำให้ไขว่คว้าหาอะไรสักอย่างหนึ่งมาเป็นแกนหรือเป็นเนื้อแท้อันยั่งยืนของชีวิต ที่จะคงอยู่เที่ยงถาวรตลอดนิรันดร เป็นเหตุให้สร้างความคิดสำคัญหมาย ทิฐิ หรือทฤษฎีเกี่ยวกับอัตตาขึ้น โดยยึดเอาส่วนประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของชีวิตว่าเป็นอัตตา ภาพอัตตา หรือทฤษฎีเกี่ยวกับอัตตาที่สร้างขึ้น ย่อมเป็นไปตามความสัมพันธ์ระหว่างภวตัณหากับสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นอัตตา ในขั้นต้นระดับที่ง่ายที่สุด ก็ยึดกายเป็นอัตตา แต่ก็เห็นได้ชัดในไม่ช้าว่า ร่างกายไม่มีภาวะยั่งยืนที่จะสนองภวตัณหาได้ จึงค้นหาสิ่งที่จะยึดเป็นอัตตาต่อไปอีก ถัดมาก็ยึดถือจิตเป็นอัตตา เมื่อเห็นว่ายังไม่อาจสนองตัณหาได้จริง ก็ค้นหาต่อไป จนถึงขั้นยึดเอาภาวะที่ถือว่าเป็นต้นเดิมของสิ่งทั้งหลายบ้าง ยึดเอาประสบการณ์อันเป็นภาวะประณีตลึกซึ้งที่พบในนิมิตระดับต่าง ๆ บ้างว่านั่นแหละเป็นอัตตาที่แท้จริง ในระหว่างนี้ สัญญา หรือภาพที่กำหนดหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับอัตตาหรืออาตมัน ก็มีลักษณะประณีตยิ่งขึ้นโดยลำดับ แต่ไม่ว่าทฤษฎีไหนจะประณีตเพียงใด ก็มีเนื้อแท้เหมือนกัน คือ สนองภวตัณหา ให้สมอยากที่จะมีอยู่คงอยู่เที่ยงแท้ตลอดไป

2. จุดผิดพลาดในเรื่องนี้ ไม่ได้อยู่ที่สิ่งซึ่งถูกยึดถือเป็นอัตตาหรือเป็นอาตมัน สิ่งเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นสภาวะจริงแท้ หรือไม่จริงแท้ก็ตาม ย่อมเป็นไปตามสภาพของมัน เช่น ถ้าเป็นสังขตธรรม ก็เป็น

¹ ไม่ยึดติดนิรามิตสุข ดู ม.อ.14/40/40; ไม่ยึดเพลินนิพพาน ดู ม.ม.12/9/10 (เคยอ้างแล้ว)

ไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้น แต่มูลเหตุของความผิดพลาด ได้แก่ ภาวตัณหาที่ทำให้สร้างภาพอัตตาขึ้น ซึ่งเมื่อเข้าไปยึดเข้าไปจับสิ่งใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งจริงแท้ หรือไม่จริงแท้ก็ตาม สิ่งนั้น ๆ ย่อมถูกมองเห็นเป็นภาพที่ผิดพลาดบิดเบือนไปหมด ผลที่ได้จากการมองอันบิดเบือนนี้ก็คือ ตัวอัตตาหรือภาพอัตตาที่นำมายึดถือเอาไว้ ในการแก้ปัญหา สิ่งที่จะต้องทำจึงมีใช้อยู่ที่มามีวินัยกันว่า ยึดอะไรเป็นอัตตา จะผิดจะถูก หรือว่าอะไรเป็นอัตตา อะไรไม่เป็นอัตตาที่แท้จริง สิ่งที่ต้องแก้ไขก็คือ ตัวความยึดถือในอัตตานั้นเอง ซึ่งหมายถึงทั้งภาพ สัญญา ทฤษฎีอัตตาที่สร้างขึ้นตลอดไปจนถึงรากเง้า คือ ภาวตัณหา ซึ่งเป็นตัวการให้สร้างภาพ สัญญา ทฤษฎี หรือทฤษฎีอัตตานั้น และให้ไปยึดเอาสิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้างเป็นอัตตา แล้วพัฒนาทฤษฎีอัตตาให้ประณีตขึ้นไปตาม พุทธตามหลักธรรมว่า ให้ถอนอัตตาทฤษฎีหรืออัตตานทฤษฎี สลัดอัตตาวาทะ และละภาวตัณหาเสีย

3. การตีความที่เลยเถิดกันออกไป จนมากกเถียงกันว่า พระพุทธศาสนาไม่ถือว่าขั้น 5 เป็นอัตตา แล้วอะไรจะเป็นอัตตาแท้จริง นิพพานคืออัตตาใช่หรือไม่ ข้อนี้เป็นความผิดพลาด ซึ่งเกิดจากการจับผิดที่ คือ ไปมองว่าสิ่งใดถูกพระพุทธเจ้าปฏิเสธ ไม่ให้ยึดถือเป็นอัตตา แทนที่จะมองว่า ตัวความยึดถือในอัตตานั้นถูกพระองค์ปฏิเสธอย่างไร พุทธอีกนัยหนึ่งว่า มัวแต่คอยจ้องจับว่าสิ่งนี้ถูกปฏิเสธไม่ถูกปฏิเสธ เลยมองไม่เห็น ว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธตัวการยึดถือหรือตัวทฤษฎีที่ทำให้สิ่งนั้น ๆ กลายเป็นอัตตาขึ้นมา

การที่พระพุทธเจ้าทรงยกขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณขึ้นมาเป็นเป้าตัวอย่าง (เรื่องอายตนะ ก็ทรงยกเป็นเป้าย่อยเหมือนกัน) ในการแสดงไตรลักษณ์ให้มองเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่อัตตา ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงเข้าไปยึดถือเอาไว้ได้จริงนั้น ก็เพราะขั้น 5 เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ทั่วไปจะรู้จะนึกคิดถึงได้ และครอบคลุมสิ่งที่ยึดถือกันอยู่ทั่วไปว่าเป็นตัวตน แม้แต่ประสบการณ์ในภวนก็อยู่ในขั้น 5 และเมื่อทรงปฏิเสธขั้น 5 แล้ว ก็มีอะไรจะไปหาอะไรมายึดแทนอีก เพราะจุดมุ่งในการสอนอยู่ที่การถอนทฤษฎีว่ามีอัตตา ความยึดถือในอัตตา ตลอดลงไปจนถึงรากคือ ภาวตัณหาต่างหาก หาใช่เพียงเพื่อให้รู้ว่าขั้น 5 มีใช่อัตตาไม่ ตัวอัตตาทฤษฎีหรืออัตตานทฤษฎีและอัตตาสัญญานี้ ถ้าไม่ละเสีย ถึงจะจับเอาไปใส่ให้กับสิ่งใด ก็ไม่มีทางถูกต้องได้ อัตตามีอยู่แต่เพียงในความยึดถือของมนุษย์ เมื่อปฏิเสธความยึดถือนั้นเสร็จแล้ว เรื่องอัตตาก็จบไปด้วย ยังจะไปหาอัตตาจริงอัตตาแท้จะไรกันอีก ถ้าพระพุทธเจ้าจะทรงปฏิเสธขั้น 5 ว่ามีใช่อัตตา และทรงมีจุดหมายเตรียมไว้ที่จะให้ยึดอะไรเป็นอัตตาแท้จริงแล้ว เมื่อทรงปฏิเสธขั้น 5 เสร็จก็คงจะทรงชี้บอกต่อไปให้ชัดเจนเป็นแน่ว่าสิ่งนั้นคืออะไร คงไม่ทรงปล่อยให้ต้องมาเดาเดียงกันอยู่อีก

ภาพอัตตา หรือความสำคัญหมายว่าเป็นอัตตา (อัตตาสัญญา) ก็ดี ความเห็นหรือทฤษฎีเกี่ยวกับอัตตา (อัตตาทฤษฎี หรือ อัตตานทฤษฎี) ก็ดี ความยึดติดถือมั่นที่ให้พุดยืนยันอยู่ว่ามีอัตตาเป็นอัตตา (อัตตาทุภาพาน) ก็ดี เป็นความเคยชินที่ถือกันมาสั่งสมกันมาไหลต่อเนื่องไปข้างเดียวจนติดฝังแน่น เมื่อถูกขัดแย้ง จึงมักให้หาทางเลี่ยงออก ทำให้มีการค้นหากันอีกว่า เมื่อมีไม่ใช่อัตตาแล้ว อะไรจะเป็นอัตตา จึง

ต้องย้ำในข้อที่ว่าอัตตาคือภาพที่ถูกสร้างขึ้นจากภวตัณหามีอยู่ในความยึดถือ เมื่อถอนความยึดถือ นั้นแล้ว ก็ไม่มีเรื่องต้องพูดถึงอัตตาท่อีก เมื่อละภวตัณหาก็ได้แล้ว อัตตาก็หมดความหมายไปเอง การที่ยังค้นหาอัตตาท่อีก เป็นการฟ้องอยู่ในตัวว่า ยังพะวงห่วงอยากมีอัตตาท่อีก กล่าวคือ เมื่อภาพอัตตาคือตนยึดถืออยู่เดิมถูกคุกคามทำลาย ก็ตกใจ กลัวตัวตนจะขาดสูญพินาศเสีย จึงไขว่คว้าหาอัตตาใหม่มายึด หรือคว้าสิ่งอื่นมายึดเป็นอัตตา แสดงให้เห็นว่ายังคงยึดอยู่ในภาพสัญญาของอัตตา ในอัตตานุทฤษฎี ในอัตตาทะและตัวภวตัณหาคือเป็นมูลรากที่ยังคงอยู่ครบถ้วนบริบูรณ์ เมื่อยังมีภวตัณหาคือ และภาพอัตตาก็ยังคงอยู่ในใจ ถึงสิ่งที่ถูกยึดเป็นอัตตาจะเปลี่ยนไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่สาระสำคัญก็คงเดิม คือยึดตัวอัตตาที่เป็นภาพในใจนั้นแหละ เพียงแต่ระบายภาพอัตตาที่วุ่นนั้นให้วิจิตรพิสดารออกไปสมกับสิ่งที่ถูกยึดใหม่อีกหน่อย ถ้าแม้ไปเกี่ยวข้องกับสภาวะที่จริงแท้ ก็จะบิดเบือนภาพของสิ่งนั้นให้ผิดพลาดไปด้วย ถ้าไปยึดนิพพานเป็นอัตตา ก็จะได้ภาพที่บิดเบือนของนิพพาน ซึ่งเคลือบด้วยตัณหาคือตน ซึ่งไม่ใช่นิพพานตัวจริง คือยังไม่ถึงนิพพานนั่นเอง¹

4. หลักฐานโดยทั่วไปในคัมภีร์ กล่าวถึงหลักอนัตตารวมอยู่ในไตรลักษณ์ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” แสดงให้เห็นความแตกต่างอยู่แล้วว่า ขอบเขตของอนัตตากร้างว่างกว่าอนิจจัง และทุกข์ กล่าวคือ ในสองอย่างแรก สังขาร (คือ สังขตธรรม) ทั้งปวง ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แต่ในข้อสุดท้าย ธรรมทั้งปวง ซึ่งปกติตีความกันว่าทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม (ทั้งสังขารและวิสังขาร) เป็นอนัตตา และมีอยู่แห่งหนึ่งคือในคัมภีร์ปริวารแห่งวินัยปิฎก ซึ่งชัดเจนไปที่เดียวว่านิพพานรวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังข้อความในคาถาในบาลีว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา นิพพานและปัญญาคือเป็นอนัตตา วินิจจยมีอยู่ดังนี้”² แม้จะมีหลักฐานแสดงว่าปริวารเป็นคัมภีร์รุ่นหลังในชั้นพระไตรปิฎกด้วยกัน แต่ก็ยังต้องยอมรับว่าเป็นทัศนะของพระพุทธศาสนายุคต้น ๆ คือก่อนยุคอรรถกถา อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีข้อความกล่าวไว้แบบนี้ ผู้

¹ พึงสังเกตว่า จุดที่พูดถึงตอนนี้สำคัญมาก เป็นสิ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาที่เชื่อในอัตตาดังจะเห็นได้ว่า จุดหมายสูงสุดซึ่งเป็นสิ่งจริงแท้ในบางศาสนาบางสาขามีปรัชญานั้นดูเหมือนว่าแทบไม่ต่างกันเลยกับพุทธศาสนา เพียงแต่ว่าในขั้นสุดท้าย ลัทธิศาสนาเหล่านั้นรับรองอัตตา หรืออาตมัน โดยกล่าวว่า สภาวะจริงแท้สูงสุดนั้นเป็นอัตตา หรืออาตมัน ทัศนะเช่นนี้เมื่อมองจากคำอธิบายข้างบนย่อมมีความหมายว่า เจ้าลัทธิศาสนาเหล่านั้น แม้จะเข้าถึงภูมิธรรมชั้นสูงมากแล้ว แต่ก็ยังติดอยู่ในเสียงกู่ร้องของความปรารถนาที่จะมีอยู่ซึ่งแฝงลึกในจิตใจ ดังนั้นเมื่อพูดถึงสภาวะจริงแท้ นั้น อย่างน้อยก็หาแห่งความหมายบางอย่างพอให้ได้เรียกภาวะนั้นว่า อัตตา อันจะให้มีความหวังที่ตนจะมีอยู่คงอยู่ต่อไป กล่าวคือ ยังมีภวตัณหาคือจะต้องสนองอยู่นั่นเอง และข้อนี้คือสิ่งที่พระพุทธรศาสนาเรียกว่าคาถายศกคศาสดาจารย์ชั้นเลิศ (พรหมชาล = คาถายศกพรหม, ดู พรหมชาลสูตร, ที.สี.9/26-90/16-59); พึงระลึกไว้ว่า มีสิ่งที่สำคัญยิ่งไปกว่าอัตตาคือใคร ๆ กำลังแสวงหาและพูดถึงกันเสียอีก สิ่งนั้นก็คือ ตัวความอยากมีอัตตา ที่ทำให้แสวงหาและพูดถึงอัตตานั่นเอง

² วินย.8/826/224.

ศึกษาก็ควรกำหนดความหมายด้วยความระมัดระวัง ทั้งนี้เพราะแม้แต่พระพุทธองค์เองก็ตรัสเรื่องอรรถา-
อนัตตา อย่างทรงระมัดระวัง ดังจะเห็นได้จากลักษณะทั่วไปในการตรัสถึงเรื่องนี้ ซึ่งสรุปได้ 2 อย่างคือ

- ก. เมื่อผู้ฟังมีพื้นฐานความเข้าใจเบื้องต้นเพียงพอ ก็มีความพร้อม พระองค์จะทรงแสดงเรื่อง
อนัตตา โดยตรัสพร้อมไปกับสิ่งที่ถูกยึดว่าเป็นอัตตา และตัวความยึดถือที่จะต้องละเสีย ดัง
ตัวอย่างที่เห็นได้ทั่วไป เมื่อตรัสเรื่องชั้น 5 และอายตนะ 12 ตามหลักไตรลักษณ์
- ข. ถ้าใครตั้งคำถามขึ้นมาเดี่ยวโดดลอย ๆ เพื่อต้องการคำตอบในเชิงอภิปรายว่า อัตตา มีหรือไม่มี
พระพุทธเจ้าจะทรงนิ่งเสีย ไม่ทรงตอบ¹

เพื่อเข้าใจเหตุผลในเรื่องนี้ ขอย้อนกลับไปหาความที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่ว่าเป็นอรรถานั้น ความ
จริงก็คือ ความสำคัญหมายว่าเป็นอัตตา หรือภาพอัตตาที่ยึดถือเอาไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความ
สัมพันธ์ระหว่างภวัตถหา กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกยึดว่าเป็นอัตตา อัตตานั่นเนื่องอยู่กับสิ่งที่ถูกยึดถือ แต่ก็
ไม่มีอยู่ต่างหากจากภวัตถหาที่เป็นสาเหตุให้ยึดถือ สิ่งที่ถูกยึดถือย่อมเป็นไปตามสภาพหรือกฎธรรมดา
ของมัน ไม่เกี่ยวกับการที่ใครจะไปยึดมั่นว่าเป็นอัตตาหรือไม่ สิ่งที่ต้องจัดการแท้จริงคือ ภวัตถหา เมื่อ
ละภวัตถหาได้ ก็ละอัตตาหรือภาพอัตตาที่ยึดถือหรือหมายมั่นไว้ในใจได้ด้วย เมื่อละได้แบบนี้แล้ว
ปัญหาเรื่องอัตตาเป็นอันจบสิ้นไปในตัว ไม่ต้องยกอัตตาหรือภาพอัตตานั้นไปใส่ให้แก่สิ่งใดอื่นอีก อัตตา
ยุติที่การทำลายความยึดถือที่มีมาเดิมเท่านั้น และเป็นไปเองพร้อมกับการละความยึดถือได้² แต่ตรงข้าม
ถ้ายังละภวัตถหาไม่ได้ ก็ไม่มีทางแก้ปัญหาลำบาก เมื่อถูกปฏิเสธ อาจยอมรับโดยทางเหตุผล แต่ลึกซึ้ง
ลงไปเป็นการฝืนต่อภวัตถหา จึงไม่อาจยอมรับได้ เมื่อถูกปฏิเสธอย่างหนึ่ง ก็ต้องความหาอย่างอื่นมา
ยึดต่อไป อาจออกในรูปอัตตาอย่างใหม่ หรือประชิดด้วยทฤษฎีที่ตรงข้ามกับอัตตา คือความไม่มีอัตตา
ชนิดอัตตาขาดสูญ

ในการแสดงอรรถาแบบแรก (ตามข้อ ก.) พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ผู้ฟังยึดถือว่าเป็นอัตตา
อยู่นั้น ผิดพลาดไม่ถูกต้องอย่างไร ไม่อาจยึดถือได้จริงอย่างไร เมื่อผู้ฟังมองเห็นความเข้าใจผิดของตน
ก็จะมองเห็นโทษของการยึดถือไปด้วยในตัว พร้อมทั้งมองเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการไม่ยึดถือ
เข้าใจความหมายของการเป็นอยู่อย่างไม่ยึดมั่นเป็นอิสระ รู้ว่าควรจะปฏิบัติต่อชีวิตอย่างไร ควรวางท่าที่

¹ ดู ส.สพ.18/801/486; เรื่องย่อมีว่า ปริพาชกชื่อวัจนโคตต์ เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อัตตามีอยู่หรือ? พระ
พุทธเจ้าทรงนิ่งเฉย วัจนโคตต์ทูลถามต่อไปว่า อัตตาไม่มีหรือ? พระพุทธเจ้าก็ทรงนิ่งอีก วัจนโคตต์จึงลุกออกไป
ครั้นแล้ว พระอนนทได้เข้าไปทูลถามว่า เหตุใดพระองค์จึงไม่ทรงตอบคำถามของปริพาชกนั้น พระพุทธเจ้าตรัสตอบ
ว่า ถ้าพระองค์ตอบว่า อัตตามี ก็เท่ากับเข้ากับลัทธิพวกสัสสสวาท, ถ้าพระองค์ตรัสตอบว่า อัตตาไม่มี ก็เท่ากับเข้ากับ
ลัทธิพวกอุจเฉทวาท; อนึ่ง ถ้าพระองค์ตรัสตอบว่า อัตตามี ก็จะไม่เป็นการสอดคล้องกับการเกิดญาณว่า “ธรรมทั้ง
ปวงเป็นอนัตตา” แต่ถ้าพระองค์ตรัสตอบว่า อัตตาไม่มี วัจนโคตต์ซึ่งกำลังงงหนกอยู่แล้ว ก็จะงงวยยิ่งขึ้นว่า “แต่
ก่อนนี้ตัวตนของเราคงมีแน่ แต่เดี๋ยวนี้ ตัวตนนั้นไม่มี”

² ดู ปัญหาเกี่ยวกับกรรมและอนัตตา (ข้อ 4) ในตอนว่าด้วยเรื่องกรรมด้วย, เฉพาะอย่างยิ่งพุทธพจน์ซึ่งอ้าง ณ ที่นั้น

อย่างไรต่อโลกจึงจะถูกต้อง เป็นการก้าวหน้าไปอย่างมีจุดหมาย ไม่ทิ้งช่องว่างไว้ให้เกิดความเค้งคว้าง อ้างอ้างสำหรับภวตัณหาจะก่อปมปัญหาทางจิตวิทยาแก่ผู้ฟัง เพราะในระหว่างทำความเข้าใจกันนั้น ผู้ฟังจะค่อย ๆ ถอนอัตตานุทิฏฐิ บรรเทาภวตัณหาลงไป พร้อมกับที่คำถามเรื่องอัตตาค่อย ๆ ละลายตัวหมดไปเอง วิธีแสดงหรืออธิบายแบบแรกนี้มีผลแก่ผู้ฟังต่างกันมากกับการแสดงแบบที่สอง (ตามข้อ ข.) ตามแบบหลังนั้น ผู้ตั้งคำถามมีภวตัณหาหรือไม่ก็วิภวตัณหาซ่อนอยู่เต็มที อาจตั้งปัญหาเพื่อสนองตัณหาของตนก็ได้ พร้อมกับตัณหานั้นก็มิทิฏฐิเป็นเงื่อนไขปมผูกอยู่ด้วย คือ เป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน - Eternalism) หรืออุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ - Annihilationism) อย่างใดอย่างหนึ่ง การตอบรับหรือตอบปฏิเสธแก่คำถามเชิงอภิปรายอย่างนี้ แก่ผู้มีความยึดมั่นอยู่ เป็นการก่ออันตรายมาก เรียกว่าเป็นคำถามที่ทำให้เกิดความคิดฟุ้งซ่าน ไม่ว่าคำตอบจะเป็นเช่นไร เขาก็จะสร้างความคิดความเข้าใจต่าง ๆ ขึ้น โดยอาศัยความเข้าใจที่เขายึดถือเป็นฐาน ถ้าคำตอบตรงกับข้อที่เขายึดถือก็เป็นการยืนยันรับรองทิฏฐิของเขาตามแนวที่เขาเองเข้าใจอยู่โดยเฉพาะ ถ้าไม่ตรงกัน เขาก็จะแล่นไปลงข้อสรุปในทางตรงข้ามคือ เป็นเที่ยง หรือเป็นขาดสูญอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถ้าผู้ฟังโน้มไปทางสัสสตทิฏฐิ เมื่อตอบรับว่าอัตตามี ก็จะส่งเสริมให้เขายึดมั่นในสัสสตทิฏฐิแน่นแฟ้น ถ้าปฏิเสธว่าอัตตาไม่มี เขาก็จะโดดไปลงข้อสรุปที่ตรงข้ามตรงข้ามว่า คำตอบนั้นหมายถึงขาดสูญ คือเป็นอุจเฉททิฏฐิ และทิ้งให้เกิดช่องว่างในทางความคิด เช่น อาจคิดนอกกลุ่มนอกทางออกไปว่า ในเมื่อไม่มีอัตตา ตัวตนไม่มี การฆ่า การทำลาย เบียดเบียนกัน ก็ไม่มีผลอะไร ไม่มีใครทำกรรม ไม่มีใครรับผลกรรม จะทำกรรมดีไปทำไม บางคนก็อาจเกิดปมกลัวความขาดสูญ กลัวว่าเราจะไม่มีต่อไป บางคนก็อาจเห็นไปว่านิพพานเป็นความขาดสูญเลยใจตก ไม่อยากปฏิบัติธรรมต่อไปตั้งนี้เป็นต้น นับว่าเป็นภัยร้ายแรงแก่ปุถุชน รวมความก็คือ คำถามคำตอบประเภทนี้ก่อผลแก่ปุถุชนในทางที่ทำให้เกิดความคิดฟุ้งซ่าน การสร้างความคิดเหตุผลไปตามแนวตัณหาและทิฏฐิของตน และต้องแล่นไปตกในทิฏฐิที่ตรงข้ามกันสองอย่างอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป คือ ถ้าไม่ลงสัสสตทิฏฐิ ก็ต้องลงอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ใช่ทั้งสัสสตทิฏฐิ ไม่ใช่ทั้งอุจเฉททิฏฐิ

บางคราวผู้ศึกษามองความหมายของคำว่าอัตตา ในแง่เนื้อแท้หรือแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายทั่ว ๆ ไป คือมองในขอบเขตกว้างขวางออกไปกว่าอัตตาที่มนุษย์ยึดถืออยู่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการมีอยู่ คงอยู่เที่ยงถาวรของชีวิตมนุษย์เอง ความจริงแม้ในความหมายแ่งนี้หลักทั่วไปก็อย่างเดียวกัน คือเกี่ยวข้องกับความยึดถือของมนุษย์ แต่ถ้าพิจารณาความต่อไปนี้อาจเข้าใจชัดยิ่งขึ้น เมื่อมีใครตั้งคำถามว่า สิ่งทั้งหลายมี หรือไม่มี ถ้าตอบอย่างเคร่งครัด ทั้งคำว่ามี และไม่มี ใช้เป็นคำตอบไม่ได้ เพราะแสดงถึงสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิดังกล่าวแล้วข้างต้น ถ้าจะตอบก็ต้องไม่ใช่เป็นคำเดียวโดดว่า มี หรือ ไม่มี แต่ต้องบอกว่ามีอยู่อย่างมีเงื่อนไข เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นปฏิจกสมุพบันธรรม คืออาศัยกันเกิดขึ้น ดังนั้น แทนที่ท่านจะใช้คำตอบว่ามีหรือไม่มี ท่านจะพูดถึงกระบวนการแทน คือไม่พูดถึงสิ่งนั้นเดี่ยวโดด แต่พูดถึงกระบวนการที่สิ่งนั้นปรากฏขึ้น คำตอบเหล่านี้มุ่งเพื่อปฏิเสธภาพของสิ่งทั้งหลายที่คนเรายึดถือเอาไว้ผิด ๆ แม้คำว่าอนัตตา ก็มุ่งเพื่อปฏิเสธภาพอัตตา ซึ่งตัณหาและทิฏฐิได้สร้างขึ้นมายึดถือไว้ผิด ๆ เมื่อถอน

ความยึดถือนั้นแล้ว ตัวอรรถาหรือภาพอรรถาก็หมดไปเอง แต่ถ้ามาเข้าใจนัตตาว่าไม่มีอรรถาในความหมาย
 อย่างที่ปุถุชนเข้าใจ ก็เป็นอันกระโดดไปเข้าเขตอุจเฉททวิภูฏี ซึ่งเป็นความเห็นผิดไปอีก ในสุดตนิบาตมี
 ข้อความหลายแห่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงภาวะของผู้หลุดพ้นแล้วว่า ไม่มีทั้งอรรถตั้ง ทั้งนัตตตั้ง หรือไม่มี
 ทั้งอรรถา ทั้งนัตตา¹ แปลว่า ไม่มีทั้ง “อรรถา” ทั้ง “ไม่มีอรรถา” คือไม่มีภวตัณหาที่จะแสวงหาอรรถา
 และไม่มีภวทวิภูฏีที่จะยึดมั่นในเรื่องอรรถา ให้เกิดเป็นอรรถทวิภูฏี หรืออุจเฉททวิภูฏีขึ้น อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า
 ไม่มีทั้ง “มีอรรถาอยู่” ทั้ง “หมดอรรถาไป” (เดิมเคยยึดว่ามีอรรถา ยึดว่านั่นนี่เป็นอรรถา แล้วมาเข้าใจ
 ใหม่ว่า อรรถาไม่มี เลยกกลายเป็นอรรถาหมดไป หรืออรรถาหายไป)²

รวมความอีกครั้งหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักปฏิบัติ แม้จะตรัสแสดงสังจธรรมก็ต้องเกี่ยวโยง
 ถึงจริยธรรมเสมอ คือมุ่งผลดีที่จะเกิดแก่ชีวิตของผู้ที่ทรงแนะนำสั่งสอน ทรงสั่งสอนให้เขานำไปใช้
 ประโยชน์ได้ การแสดงอนัตตาแบบแรก มีจุดหมายชัดเจนว่าเพื่อปลดปล่อยผู้รับคำสอนให้พ้นจากความ
 ถือผิดเห็นผิดที่เป็นโทษแก่ชีวิตของเขา ให้เขาสามารถอยู่อย่างหลุดพ้นมีจิตใจเป็นอิสระ มีชีวิตที่ดำรง
 ยิ่งขึ้น ส่วนการตอบเพียงเพื่อสนองความอยากรู้ตามแบบหลัง เป็นการส่งเสริมความคิดฟุ้งซ่าน เพิ่ม
 เชื้อสำหรับให้ความยึดถือที่มีอยู่แล้วใช้สร้างความเห็นขยายตัวออกไป ในที่สุดขอสรุปด้วยพุทธพจน์ว่า
 “เรามองไม่เห็นว่าจะมีความยึดมั่นใดๆ ในวาทะ (ทฤษฎี, ลัทธิ) ยัตตา ที่เมื่อยึดถือยึดมั่นนั้นเข้าแล้ว จะไม่กย
 ให้เกิดโลภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส”³

2. พระอรหันต์สิ้นชีวิตแล้วเป็นอย่างไร ?

ปัญหาสำคัญที่มักหนีไม่พ้น เมื่อพูดเรื่องนิพพาน คือพระอรหันต์สิ้นชีพแล้วเป็นอย่างไร หรือว่า
 ผู้บรรลุนิพพานตายแล้วเป็นอย่างไร ยังมีอยู่ต่อไปหรือไม่ ดังนี้เป็นต้น ความจริงปัญหาอย่างนี้กวนเวียน
 อยู่กับเรื่องอรรถานั้นเอง กล่าวคือ ผู้ถามปัญหาอย่างนี้มีความรู้สึกติดอรรถาแฝงลึกอยู่ในใจ เป็นแรงผลักดัน
 และเป็นแกนสำหรับก่อรูปเป็นคำถามขึ้น ความยึดติดในอรรถาหรือเรียกให้เต็มว่า ความถือมั่นวาทะว่า

¹ ดู ขุ.ส.25/410/488; 412/491; 417/501; 421/514; มอริบายใน ขุ.ม.29/107/97; 164/129; 427/297; 721/426

² คัมภีร์วิสุทธิมัคคกล่าวความไว้นำฟังว่า “ผู้ทำกรรมก็ไม่มี ผู้เสวยผลก็ไม่มี ฯลฯ ผู้สร้างสังสารวัฏฏ์ ไม่ว่าจะเป็
 เทพเจ้า หรือพระพรหม หามิได้ มีแต่กรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไป เพราะปัจจัยคือเหตุประกอบกันเข้า” รับกับที่กล่าว
 ในอรรถกถาวิภังค์ว่า “เมื่อหาตัวสัตว์ไม่ได้ ก็ย่อมไม่มีทั้งความเที่ยง ทั้งความขาดสูญ” (วิสุทธิ.3/226-7; วิภัง.ค.253);
 ที่บางครั้งพูดกันว่า อรรถาขยายใหญ่โตนัก ทำลายอรรถากันเสียบ้าง นี่ฟังทราบว่าเป็นเพียงสำนวนพูด มีความหมายว่า
 ความถือมั่นในอรรถานั้นเพิ่มขยายแน่นหนานัก ควรทำลายความถือมั่นนั้นเสีย สิ่งที่ต้องทำลายคือความถือมั่นในอรรถา
 ไม่ใช่ทำลายอรรถา เพราะไม่มีอรรถาที่จะต้องทำลาย การคิดทำลายอรรถาเป็นเรื่องเกี่ยวกับอุจเฉททวิภูฏี (อรรถาเป็นเพียง
 ภาพที่ภวตัณหาสร้างขึ้นซ้อนไว้กับสิ่งอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วตามธรรมดาของมัน อรรถานั้นจึงไม่มีอยู่ต่างหาก และจึงไม่มีอยู่จริง);
 อนึ่ง คำว่า อรรถาอุปาทาน ก็บ่งชัดอยู่แล้วว่า ยึดมั่นอยู่เพียงแต่คำว่าอรรถา เพราะไม่มีอรรถาจริงที่จะยึดได้ (วิสุทธิ.
 3/181; วิสุทธิ.ฎีกา 3/365)

³ ม.ม.12/283/275

อัตรดา (อัตรดาทุปาทาน) นี้ฝังลึกและแน่นแฟ้นในใจของปุถุชน โดยมีภวตัณหาคอยหนุน และอวิชชาเป็นฐานให้ ในทางปฏิบัติ เมื่อยังไม่ดำเนินตามวิธีแก้ไขที่ตัวเหตุ คือทำลายอวิชชา ตัณหา และอุปาทานเสียโดยตรง ท่านจะไม่สนับสนุนให้มาถกเถียงเรื่องเช่นนี้ คือต้องการให้รู้ด้วยท่า ไม่ใช่เอามาพูดเดากันไป การถกเถียงเรื่องนี้มีข้อเสียที่สำคัญคือ ไม่ว่าจะพูดกันอย่างไร ความเชื่อมั่นในอัตรดาที่แฝงลึกซึ่งซึ่งยังถอนทิ้งไม่ได้นั้น จะทำให้มองคำตอบหรือคำชี้แจงเอียงไป ณ ที่สุดข้างใดข้างหนึ่งเสมอ คือไม่มองเห็นนิพพานเป็นความเที่ยงแท้ยั่งยืนของอัตรดา (สัสสตกิฏฐิ) ก็ต้องมองเป็นความขาดสูญของอัตรดา (อุจเจตทกิฏฐิ) ซึ่งไม่ถูกต้องทั้งสองอย่าง พวกที่ถือความเห็นขาดสูญ ก็มองนิพพานเป็นความขาดสูญเข้ากับความเห็นของพวกเขา ซึ่งมองได้ค่อนข้างง่าย เพราะพุทธศาสนาเน้นการแก้ไขด้านที่คนคิดพันหลงไหลกันมากคือ ด้านการยึดถือที่จะให้ถาวรมั่นคง¹ ส่วนพวกที่ถือความเห็นเที่ยงแท้ยั่งยืน เมื่อถูกปฏิเสธเรื่องอัตรดา ก็เที่ยวมองหาภาวะอะไรสักอย่างหนึ่งที่จะเข้ามาทดแทนช่วยเติมหรือสนองความขาดแคลนอัตรดา หรือหล่อเลี้ยงอัตรดาไว้ให้คืนคง เมื่อได้รับคำสอนให้ถอนความยึดอัตรดาไปแล้ว ก็เหมือนสูญเสียอัตรดาไป พอพูดถึงนิพพาน ก็จึงได้โอกาสเหนี่ยวเอานิพพานเป็นที่พึ่งที่ฝากอัตรดาเอาไว้ บ้างก็ขยายนิพพานเป็นชีวิตนิรันดร์ ตลอดจนเป็นมหานครเมืองแก้ว ท่านผู้ประเสริฐ มีปัญญาเลิศทั้งหลาย แม้ว่าจะผ่านพ้นความยึดติดถือมั่นอะไร ๆ มามากมายจนจะหมดอยู่แล้ว ก็มาติดเชื่อโยสุดท้ายกันอยู่ที่นี่ หากพ้นโยช่ายนี้ไปได้ ก็จะเป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์ แต่ทางธรรมก็ยอมรับว่าเป็นเรื่องยากเหลือเกิน ท่านจึงเรียกความยึดติดอย่างละเอียดนี้ว่าเป็น “พรหมชาละ” แปลว่า ช่ายดักพรหม หรือ ที่ติดข้องของบุคคลชั้นเลิศ คือผู้มีคุณธรรมและปัญญาวยดยิ่งแล้วยังไม่อาจรอดพ้นไปได้ ด้วยเหตุนี้ เพื่อผ่อนเบาความหมกมุ่นครุ่นคิดในการหาความจริงเกี่ยวกับนิพพาน โดยเชิงเหตุผลและการถกเถียงแบบปรัชญา ท่านจึงมักกล่าวถึงนิพพานแต่ในเชิงปฏิบัติ เกี่ยวกับชีวิตจริงหรือประโยชน์ที่จะได้รับในชีวิตประจำวัน ดังคำสอนเกี่ยวกับนิพพานที่ปรากฏโดยมากในพระไตรปิฎก นอกจากนั้นมีข้อที่ต้องย้ำไว้เสมอเพื่อป้องกันความคิดเลยเถิดไปคือย้ำว่า การปฏิบัติเกี่ยวกับนิพพานก็ดี นิพพานก็ดี ไม่ใช่เรื่องของ การดับอัตรดาหรือทำลายอัตรดา เพราะไม่มีอัตรดาที่จะต้องไปดับหรือไปทำลาย² สิ่งที่จะต้องดับหรือทำลายคือความยึดมั่นในอัตรดาหรือภาพอัตรดาที่สร้างขึ้นมายึดถือไว้ ส่วนที่กล่าวในที่หลายแห่งว่า เสริมขยายอัตรดาบ้าง ความมั่นคงของอัตรดาบ้าง ว่าอัตรดาอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ พึงเข้าใจว่าเป็นส่วนนพุดอย่างรู้กันเพื่อความสะดวก โดยที่อัตรดาหมายถึงภาพอัตรดาที่สร้างขึ้นหรือความยึดมั่นในอัตรดาที่สร้างขึ้นนั่นเอง พุดให้เข้าใจวิชาการมากขึ้นว่า ดับความยึดมั่นในอัตรดาว่าเป็นอัตรดา หรือดับกิฏฐิว่าเป็นอัตรดา ตลอดจนถอนสัญญาว่าเป็นอัตรดาเสีย นิพพานดับความยึดมั่น ดับความเข้าใจผิดนี้ และดับทุกข์ดับปัญหาที่เนื่องมาจากความยึดติดถือมั่น

¹ ดูพุทธพจน์ที่ว่า ความเห็นแบบวิภวทกิฏฐิ หรือ ขาดสูญนี้ แม้จะเป็นมัจฉาทกิฏฐิ แต่ก็ใกล้พุทธศาสนามากกว่ากิฏฐิอย่างอื่น (อง.ทสก.24/29/67).

² ชาวตะวันตกที่ศึกษาเรื่องนิพพานไม่ตลอดมักสรุปว่านิพพานเป็นการดับอัตรดา หรือสูญสิ้นอัตรดา (self-extinction) ซึ่งเป็นความคิดแนวอุจเจตทกิฏฐิ.

เช่นนี้ ย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ตัดความเยื่อใยอยากมีอิตตาทิ้งเสีย ทฤษฎีเกี่ยวกับอิตตาทั้งหลายก็หมดความหมายไปเอง ดับอุปาทาน คือถอนความยึดมั่นในอิตตาเสียเท่านั้น ท่านก็จะเห็นโลกและชีวิตหรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่มันเป็น ไม่ต้องมาเสียเวลาคิดคาคะเนสร่างทฤษฎีอิตตาใด ๆ ให้งุ่นวาย พอดับความยึดมั่นที่ทำให้เกิดมีอิตตาแล้ว อิตตาก็หายไปเอง นิพพานคือดับทุกข์เท่านั้น ไม่ใช่ดับอิตตา เพราะไม่มีอิตตาที่จะต้องดับ ขอให้นึกถึงพุทธพจน์ว่า เราสอนแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น¹

ในการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับภาวะหลังสิ้นชีพของพระอรหันต์นี้ จะไม่แสดงความเห็นในส่วนเนื้อหาให้เยิ่นเย้อ แต่จะนำเอาพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาให้พิจารณาตนเอง

ก. พุทธพจน์เกี่ยวกับความเข้าใจพื้นฐานในเรื่องอิตตา ความยั่งยืนและความขาดสูญ ซึ่งไม่ถูกต้องจัดเป็นที่สุด 2 ด้าน (พุทธพจน์นี้จะช่วยให้เข้าใจความหมายของภวัตถุและวิภวัตถุได้อย่างชัดเจนด้วย)

“ภิกษุทั้งหลาย เทพและมนุษย์ทั้งหลายถูกทิวฐิ 2 จำพวก เข้าครองใจแล้ว พวกหนึ่งก็กลัวอยู่ พวกหนึ่งวิ่งเลยไป ส่วนพวกที่มีคาจิงมองเห็น

ภิกษุทั้งหลาย พวกหนึ่งก็กลัวอยู่เป็นอย่างไร? (กล่าวคือ) เทพและมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีภพเป็นที่ยินดี รื่นรมย์ในภพ บันเทิงในภพ(ภาวะ), เมื่อตกตาดแสดงธรรมเพื่อความคับแค้นแห่งภพ(ภวณิโรธ) จิตของเทพและมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งแนวลง ไม่น้อมคึงไป; พวกหนึ่งก็กลัวอยู่อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย พวกหนึ่งวิ่งเลยไป เป็นอย่างไร? (กล่าวคือ) คนพวกหนึ่ง อี้อัครระอา รังเกียจอยู่ ค้ำยภพนั้นแหละ จึงพร่าชื่นชมวิภพ (วิภวะ = ความปราศจากภพ, ความขาดสูญ) ว่า “นี่แน่ท่านเอ๋ย นัยว่าหลังจากร่างกายแตกทำลายตายไปแล้ว อิตตานี้ก็จะขาดสูญ หายสิ้น(พินาศ) หลังจากตายจะไม่มีอยู่อีก นี่ละคือภาวะสุคประเสริฐ(สันตะ) นี่ละคือภาวะคีเยี่ยม(ปณิตะ) นี่ละคือภาวะที่เป็นของแท้(ยาถาวะ); พวกหนึ่งวิ่งเลยไปอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย พวกที่มีคาจิงมองเห็นเป็นอย่างไร? (กล่าวคือ) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมมองเห็นสภาพภพ² โดยความเป็นสภาพภพ (คือเห็นตามสภาวะที่เป็นจริง), ครั้นเห็นสภาพภพโดยความเป็นสภาพภพแล้ว ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหายศิก (นิพพิทา) เพื่อหมกโคธ(วิราคะ) เพื่อนิโรธแห่งสภาพภพนั้น; ส่วนพวกที่มีคาจิงมองเห็นอย่างนี้”

และมีคาถาสรุปรว่า

“ผู้ใดเห็นสภาพภพโดยความเป็นสภาพภพ และเห็นภาวะที่สว่างพ้นสภาพภพ ผู้นั้นย่อมน้อมใจคึงไปในภาวะที่เป็นจริง เพราะหมกสิ้นภวัตถุ; ถ้าเขากำหนดรู้สภาพภพ เขาจะเป็นผู้ปราศคณหาทั้งในภพและ

¹ ส.ข.17/214/145 = ส.สพ.18/770/467

² สภาพภพ แปลจาก “ภูต” แปลตามศัพท์ว่า สิ่งที่เป็นแล้ว สิ่งที่มีที่เป็น หรือสิ่งที่เกิดมีเกิดเป็นแล้ว เป็นรูปศัพท์มาจากธาตุเดียวกับภาวะ หรือภพนั่นเอง อรรถกถาว่าหมายถึงชั้น 5 (อิตติ.อ.234)

อกภพ, เพราะความหมกมุ่นแห่งสภาพภพ ภิกษุทั้งหลายจะไม่มาสู่ภพอีก”¹

ข. พุทธพจน์ปฏิเสธความเข้าใจผิดว่า วิญญาณนอกจากว่างไปเกิด เป็นเรื่องน่าสนใจสำหรับผู้ชอบศึกษาปัญหาเกี่ยวกับการเกิดใหม่โดยทั่วไป แม้จะไม่เกี่ยวกับเรื่องนิพพานโดยตรง แต่เป็นความรู้พื้นฐานอย่างหนึ่ง ที่อาจเอามาประกอบการพิจารณาได้บางแง่

ครั้งหนึ่ง ภิกษุชื่อสาติ เป็นบุตรชาวประมง มีความเห็นผิดว่าพระพุทธเจ้าสอนว่า วิญญาณดวงเดียวกันนี้ ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ ภิกษุทั้งหลายพยายามเปลื้องความเห็นผิดของเธอแต่ไม่สำเร็จ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสเรียกพระสาติมา และทรงสอบถามดังความว่า

พระพุทธเจ้า : เป็นความจริงหรือ สาติ มีข่าวว่า เธอเกิดความเห็นชั่วร้ายอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมคามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า วิญญาณนั้นนั่นเอง ย่อมวิ่งเล่น ย่อมท่องเที่ยวไป มิใช่อื่น”?

พระสาติ : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นอย่างนั้น ฯลฯ

พระพุทธเจ้า : นี่แน่ะสาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร?

พระสาติ : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (วิญญาณนั้น) คือ ก้าวสภาวะที่เป็นผู้พูด เป็นผู้รู้ เสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งดีและชั่วในทีนั้น ๆ

พระพุทธเจ้า : กูก่อนโมฆบุรุษ เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ แก่ใครหนอ; เรากล่าวไว้โดยอเนกปริยายมิใช่หรือว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบัน), เว้นจากปัจจัยเสียการเกิดแห่งวิญญาณย่อมไม่มี; ก็แล ก้าวความเห็นที่ตนเองถือเอาไว้ผิด เธอยอมกล่าวคู่เรา ย่อมชุกตนเอง และประสบลสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก, ความเห็นนั้นแหละจักเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน”

จากนั้น ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับไปตามปัจจัยนั้น ๆ นั้นแหละ, (กล่าวคือ) วิญญาณอาศัยจักขุและรูปเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าจักขุวิญญาณ, วิญญาณอาศัยโสศและเสียงเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสศวิญญาณ, วิญญาณอาศัยฆานะ และกลิ่นเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าฆานวิญญาณ, วิญญาณอาศัยชีวหาและรสเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาณ, วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญญาณ, วิญญาณอาศัยมโนและธรรมารมณเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ามโนวิญญาณ; เปรียบเหมือนไฟ

¹ ขุ.อิติ.25/227/263; ขุ.ปฏี.31/356/240; ส่วนที่เป็นคาถาคือตอนท้าย ได้แปลไปตามข้อความและรูปศัพท์เท่าที่มีในบาลี และเห็นว่าตรงกับความตอนต้นในบาลีนั้นเป็นอย่างดี แต่ในอรรถกถาท่านไขความให้แปลคานานั้นต่างออกไปดังนี้ “อริยสาวกใด มองเห็นขันธ 5 ตามความเป็นจริง และเห็นมรรคอันเป็นเครื่องก้าวล่วงขันธ 5 ผู้นั้นย่อมมีใจตั้งไปในนิพพานที่เป็นสภาวะจริงแท้ เพราะหมดสิ้นภวตัณหา; ถ้าภิกษุกำหนดรู้ขันธ 5 เป็นผู้ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ เพราะขันธ 5 ปราศไป เธอย่อมไม่มาสู่ภพอีก” (อิติ.อ.235); อนึ่ง พึงเทียบกับพุทธพจน์ว่าด้วยที่สุดสองอย่างอีกแห่งหนึ่ง ที่ ขุ.อ.25/144/194 ด้วย

พระสารีบุตร : ท่านสำคัญว่าอย่างไร ท่านยมก ท่านมองเห็นรูป... เวทนา... สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ว่า เป็นตถาคค หรือ ?

พระยมก : มิใช่เช่นนั้น ท่านผู้มีอายุ

พระสารีบุตร : ท่านสำคัญว่าอย่างไร ท่านยมก ท่านมองเห็นว่า ตถาคคนี้ เป็นสภาวะไม่มีรูป ไม่มี เวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ หรือ ?

พระยมก : มิใช่เช่นนั้น ท่านผู้มีอายุ

พระสารีบุตร : นี้แน่ท่านยมก ในปัจจุบันนี้เอง ที่ตรงนี้ ท่านยังหาตถาคคโดยจริงโดยแท้ (ให้เห็นจริงมัน เหมาะลงไป) ไม่ได้, ควรหรือที่ท่านจะกล่าวแถลงว่า “ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ แล้วว่า ภิกษุผู้เป็นชีณาสพ ค่อยจากกายแตกทำลาย ก็ชะขาดสูญ หายสิ้น หลังจากกายจะไม่มีอยู่อีก

พระยมก : ข้าแต่ท่านสารีบุตร แต่ก่อนเมื่อยังไม่รู้ ผมจึงไต่มีความเห็นชั่วร้ายนั้น, แต่เพราะได้สละกรรม เทศนาของท่านสารีบุตรนี้ ผมจึงละความเห็นชั่วร้ายนั้นได้แล้ว และผมก็ได้บรรลุธรรมแล้ว

พระสารีบุตร : แน่ท่านยมก ถ้าชนทั้งหลายฟังถามท่านอย่างนี้ว่า “ท่านยมก ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ชีณาสพ หลังจากร่างกายแตกทำลายหายไปแล้ว จะเป็นอย่างไร ?” ท่านถูกถามอย่างนี้แล้วจะกล่าวชี้แจงว่าอย่างไร ?

พระยมก : ...ผมฟังกล่าวชี้แจงอย่างนี้ว่า “รูปแลเป็นสิ่งไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้นคับแล้ว สิ่งนั้นถึงความไม่ตั้งอยู่แล้ว; เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เป็นสิ่งไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นคับแล้ว สิ่งนั้นถึงความไม่ตั้งอยู่แล้ว; ข้าพเจ้าถูกถาม อย่างนี้ ฟังกล่าวชี้แจงอย่างนี้

พระสารีบุตร : ก็แล้ว ก็แล้ว ท่านยมก ฯลฯ”¹

ง. พุทธพจน์เปรียบพระอรหันต์สิ้นชีพเหมือนไฟดับ ตั้งความตอนหนึ่งในคำสนทนาระหว่าง

พระพุทธเจ้ากับวัจฉโคตตปริพาชกต่อไปนี้

วัจฉโคตต : ท่านพระโคกมผู้เจริญ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ จะเกิด ณ ที่ไหน ?

พระพุทธเจ้า : คุณก่อนวัจฉะ คำว่าจะเกิด ก็ใช่ไม่ใช่²

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่า ไม่เกิด ก็ใช่ไม่ใช่

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ทั้งเกิดและไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่าทั้งเกิดและไม่เกิด ก็ใช่ไม่ใช่

วัจฉโคตต : ถ้าอย่างนั้น จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่

¹ ส.ข.17/198/133 (จากนี้มีความอุปมาต่อไปอีก แต่ไม่นำมาลงไว้ เพราะจะยืดยาวมาก); คำว่าตถาคคในสูตรนี้ อรรถ กถาไขความว่าหมายถึงสัตว์ หรืออย่างที่มีกเรียกกันว่า สัตว์บุคคล (ส.อ.2/378)

² บาลี = น อุปติ อรรถกถาว่า = น ยุชติ คือ ไม่เข้ากับเรื่องนี้ ไม่ถูก ใช้กันไม่ได้

พระพุทธเจ้า : คำว่า จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ก็ใช้ไม่ได้

วัจฉโคตต์ : ท่านพระโคตมผู้เจริญ ฯลฯ ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าถึงความงุนงงเสียแล้ว ข้าพเจ้าถึงความหลงไปหมดเสียแล้ว, แม้เพียงความเลื่อมใสที่ไคมีแก่ข้าพเจ้าก็ช่วยถ้อยคำสนทนาเบื้องต้นของท่านพระโคตมผู้เจริญนั้นถึงบัดนี้ ก็ไค้หายไปหมดแล้ว

พระพุทธเจ้า : คุณก่อนวัจฉะ ควรแล้วที่ท่านจะงุนงง ควรแล้วที่ท่านจะหลงไป เพราะว่าธรรมนี้ลึกซึ้ง เห็นไค้ยาก รู้ตามไค้ยาก สงบ ประณีต หยั่งไม่ไค้ช่วยตรรก ละเอียด บัณฑิตพึงรู้ไค้, ธรรมนั้นอันท่านผู้มีปฏิภาณอื่น มีแนวความเห็นอื่น มีหลักที่พอใจอย่างอื่น มีความเพียรที่ประกอบแบบอื่น ถืออาจารย์สำนักอื่น ยากจะรู้ไค้, ถ้อยคำนั้น เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้, ท่านเห็นควรอย่างไร พึงกล่าวชี้แจงอย่างนั้น, คุณก่อนวัจฉะ ท่านสำคัญว่าอย่างไร ถ้าไฟลุกโผลงอยู่เบื้องหน้าท่าน, ท่านจะรู้ไหมว่า ไฟนี้ลุกโผลงอยู่เบื้องหน้าเรา?

วัจฉโคตต์ : ...ข้าพเจ้าพึงรู้ไค้ ฯลฯ

พระพุทธเจ้า : ก็ถ้าใคร ๆ พึงถามท่านอย่างนี้ว่า ไฟที่ลุกโผลงอยู่เบื้องหน้าของท่านนี้ อาศัยอะไรจึงลุกโผลง, ท่านถูกถามอย่างนี้ จะพึงกล่าวชี้แจงอย่างไร ?

วัจฉโคตต์ : ...ข้าพเจ้าพึงกล่าวชี้แจงว่า ไฟที่ลุกโผลงอยู่เบื้องหน้าข้าพเจ้านี้ อาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้ จึงลุกโผลงไค้

พระพุทธเจ้า : คุณก่อนวัจฉะ ถ้าไฟเบื้องหน้าท่านนั้นพึงดับไป ท่านจะรู้ไหมว่า ไฟเบื้องหน้าเรานี้ดับแล้ว

วัจฉโคตต์ : ...ข้าพเจ้าพึงรู้ไค้ว่า ไฟเบื้องหน้าข้าพเจ้านี้ดับแล้ว

พระพุทธเจ้า : ก็ถ้าใคร ๆ พึงถามท่านอย่างนี้ว่าไฟเบื้องหน้าท่านนี้ที่ดับแล้วนั้น ไปจากนี้สู่ทิศไหน ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือว่าทิศไค้, ท่านถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพึงกล่าวชี้แจงว่ากระไร ?

วัจฉโคตต์ : (ข้อความถามตอบอย่างนั้น) ใช้ไม่ไค้คอก ท่านพระโคตมผู้เจริญ, เพราะว่าไฟนั้นอาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้ไค้จึงลุกโผลงอยู่ไค้, เพราะเชื้อนั้นหมดสิ้นไป และเพราะไม่ไค้เชื้ออื่นเคิม ไฟนั้นก็ถึงความนับว่าหมดเชื้อดับไปเท่านั้นเอง

พระพุทธเจ้า : ฉะนั้นเหมือนกันแล วัจฉะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติศตภาค พึงบัญญัติด้วยรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณโค รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ นั้น ศตภาคละไค้แล้ว ถอนรากเสียแล้ว ทำให้เป็นกุจตาลยอกควัน ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมคา, ศตภาค พ้นจากการนับว่ารูป...พ้นจากการนับว่าเวทนา...พ้นจากการนับว่าสัญญา...พ้นจากการนับว่าสังขาร...พ้นจากการนับว่าวิญญาณ ลึกซึ้ง ประมาณไม่ไค้ หยั่งไค้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร, คำว่าเกิดก็ใช้ไม่ไค้ คำว่าไม่เกิดก็ใช้ไม่ไค้ คำว่าทั้งเกิดทั้งไม่เกิด ก็ใช้ไม่ไค้ คำว่า จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ก็ใช้ไม่ไค้

เมื่อจบคำสนทนาตอนนี้ วัจฉโคตตปริพาชกเกิดความเลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสก¹

¹ อัคคิวัจฉโคตตสูตร, เจเพาะตอนท้ายสูตร ม.ม.13/248-252/245-249; วัจฉโคตตปริพาชกผู้นี้ต่อมาได้ขออุปสมบทในพุทธศาสนา และได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง (ม.ม.13/267/261); มีคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับวัจฉโคตต-

ในรัตนสูตรก็มีความกล่าวถึงพระอรหันต์ว่า

“สมภพเก่าก็สิ้นแล้ว สมภพใหม่ก็ไม่มี ปราชญ์เหล่านั้นมีจิตคลายคิดแล้วในภพที่จะมีต่อไป หมกพิช ไม่มีฉันทะในการงอกขึ้นอีก ย่อมคับเหมือนกึ่งดวงประทีปนี้”¹

เมื่อคราวที่พระพุทธมัลลบุตรปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า

“กายก็แตกทำลายแล้ว สัญญาก็ดับแล้ว เวทนาก็เย็นหมกแล้ว สังขารก็สงบแล้ว วิญญาณก็ถึงอัสตง”²

ทรงเล่าเหตุการณ์นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย และทรงเปล่งอุทานอีกครั้งหนึ่งว่า

“เมื่อช่างตีโลหะช่วยซ่อนเหล็ก ไฟคิกโพลง ก็ดับหายๆ ไม่มีใครรู้ที่ไปฉันทะ พระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้หลุดพ้นชอบแล้ว ข้ามห้วงน้ำที่มีกามเป็นเครื่องผูกพันไปได้ บรรลุถึงความสุขอันไม่หวั่นไหว ย่อมไม่มีคติที่จะบัญญัติได้ ฉะนั้น”³

-ปริพาชกที่นำสนใจอีกหน่อยหนึ่ง กล่าวถึงว่ามีอุปาทานจึงเกิด ผู้ไม่มีอุปาทานย่อมไม่เกิด เหมือนไฟมีเชื้อจึงลุก ไม่มีเชื้อก็ไม่ลุก และว่าเชื้อคือตัณหา (ส.สพ.18/800/485)

¹ ขุ.ส.25/314/370

² ขุ.อ.25/177/227

³ ขุ.อ.25/178/227.